

ΑΡΘΡΑ

“Διευρύνοντας την σκέπην της σοφίας”.

Αναπτυξιακή προοπτική, κοινωνικο-οικονομικές μεταρρυθμίσεις και πανεπιστημιακή πολιτική στο Μεσοπόλεμο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ΑΣΚΤ, Ανώτατη Γεωπονική Σχολή, ΑΣΟΕΕ και Πάντειος

ΝΙΚΟΣ Ε. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ*

1. Εισαγωγή

"Αλλά σε μια κουλτούρα που θέτει ως αξία την πρόοδο και την ευημερία....ο ερευνητής υποθέτει ότι η πραγματοποίηση αυτών ακριβώς των αξιών βασίζεται σε πολλά σημεία, σε μια στάση φιλική προς τις μεταβολές και λιγότερο σε αντίσταση προς αυτές τις μεταβολές'" (Robert S. Lynd & Helen M. Lynd).

Ένα από τα πλέον ζέοντα ζητήματα, τα οποία βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης για την πανεπιστημιακή πολιτική και μεταρρύθμιση στην Ελλάδα είναι η δημιουργία νέων Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης και η διεύρυνση του πεδίου της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Εξελίξεις όπως η συγκρότηση της ΟΣΧΣ του ΥΠΕΠΘ (υπό τον Καθηγητή Δ. Κλάδη), η υποβολή από την τελευταία του πορίσματος με τίτλο "Κείμενο αρχών για τη δημιουργία νέων Ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα" (Σεπτέμβρης 2001), ο προσδιορισμός του πλαισίου

* Νίκος Ε. Παπαδάκης, Λέκτορας Κοινωνικής & Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Κρήτης

"αρχών και προϋποθέσεων για τη δημιουργία νέων σχολών και τμημάτων ανώτατης εκπαίδευσης σε υπάρχουσες ή σε νέες γεωγραφικές έδρες" (29 Απριλίου 2002), η υποβολή Στρατηγικών και Επιχειρησιακών Σχεδίων Ανάπτυξης των Ιδρυμάτων της Ανώτατης Εκπαίδευσης στο ΥΠΕΠΘ (βλ. και Πρόσκληση ΚΕΕ υπ' αριθ. 8/2.4.02 -αριθ. πρωτ. ΚΕΕ 652) στο πλαίσιο του Έργου "Αξιολόγηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης" (Πράξη 2.1.2. "Στρατηγικός και χωροταξικός σχεδιασμός της ανώτατης εκπαίδευσης"/ Κωδικός 61104),

- ανακινούν το ζήτημα της συγκρότησης ενός ολοκληρωμένου πλαισίου "πολιτικής ανάπτυξης" της Ανώτατης Εκπαίδευσης, που ενσωματώνει τις εθνικές (αλλά ενίοτε και τοπικές) αναπτυξιακές προοπτικές και

- αποσκοπούν στην τελική κατάρτιση ενός εθνικού στρατηγικού και χωροταξικού σχεδίου ανάπτυξης της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα για την χρονική περίοδο μέχρι το έτος 2010 και την υλοποίηση της νέας φάσης διεύρυνσης της ανώτατης εκπαίδευσης (βλ. ΥΠΕΠΘ/ ΟΣΧΣ 2002: Α.1.2), που θεωρείται ότι θα επιτρέψει μια συντεταγμένη πορεία ανάπτυξης².

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο εξελίξεων και με δεδομένες τις σημασιακές μετατοπίσεις και την αναδιαμόρφωση πολιτικών και στρατηγικών μεταρρύθμισης στο χώρο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (βλ. και Eurydice 2002 και Papadakis 2002) στη βάση των νέων παραδειγμάτων διαχείρισης της ποιότητας και του ανθρώπινου δυναμικού (βλ. CRE- ERT1995: 21 European Commission 1996), η στροφή στις καταγωγικές "ιστορίες" ανάπτυξης και διεύρυνσης της Ανώτατης Εκπαίδευσης αποκτά, πολύ περισσότερο από μια δεδομένη επικαιρότητα, και μια πολύσημη χρηστική δυνητικότητα.

Η παρούσα μελέτη εστιάζεται σε μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες περιόδους διεύρυνσης της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης: στον ελληνικό Μεσοπόλεμο και ειδικότερα στην περίοδο 1920 έως το 1932 (μέχρι την ψήφιση του Ν. 5343/32 που αλλάζει τη θεσμική οργάνωση και λειτουργία της Ανώτατης Εκπαίδευσης). Πρόκειται για την περίοδο που σηματοδοτεί την

"απαρχή της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας στο κοινωνικό, στο οικονομικό και στο πολιτικό πεδίο" (Χαραλάμης 1989: 93). Το επίκεντρο της παρούσας μελέτης εντοπίζεται στις περιπτώσεις των δυο ιδρυθέντων εκείνη την περίοδο ιδρυμάτων, ήτοι του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και της Παντείου, αλλά και των τριών τότε ανωτατικοποιούμενων ιδρυμάτων, δηλαδή της ΑΣΚΤ, της ΑΣΟΕΕ και της Γεωπονικής Σχολής. Η ιδιαίτερη περίπτωση του Πολυτεχνείου οφείλει να αποτελέσει αντικείμενο ειδικής μελέτης. Η διαπίστωση αυτή ας θεωρηθεί και ως δήλωση προθέσεως.

2. Η διεύρυνση της Ανώτατης Εκπαίδευσης

2.1. Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η Μικρασιατική Καταστροφή και η συνακόλουθη καταστροφή του Πανεπιστημίου της Σμύρνης, το οποίο αναμενόταν να λειτουργήσει τον Σεπτέμβριο του 1922 (βλ. αναλυτικότερα Πυργιωτάκης & Παπαδάκης 2000: 98 και Πυργιωτάκης 2001: 307- 335), επανέφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της ίδρυσης ενός δεύτερου ελληνικού Πανεπιστημίου, εντός των τότε νέων ορίων του ελληνικού Κράτους.

Δώδεκα μέρες μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας (24 Μαρτίου του 1924), ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου εξαγγέλλει στη Βουλή την ίδρυση και λειτουργία στη Θεσσαλονίκη του δεύτερου ελληνικού πανεπιστημίου τονίζοντας ότι η καλή οργάνωσή του "και τας Νέας χώρας θα ωφελήση και την επιστημονικήν παρ' ημίν δράσιν θα προαγάγη συντελούσα εμμέσως εις την βελτίωσιν και του εν Αθήναις πανεπιστημίου" (Παπαναστασίου 1957: 388). Είναι προφανές ότι τα αποτελέσματα των βαλκανικών πολέμων και η ενσωμάτωση των λεγομένων Νέων Χωρών στον κορμό του ελληνικού κράτους συνέβαλαν καθοριστικά στην εξέλιξη αυτή.

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης³ μπαίνει λοιπόν σε τροχιά ίδρυσης με προσωπική εισήγηση του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου

στην Δ' Συντακτική Συνέλευση. Συγκεκριμένα τη σύνταξη του οργανισμού αναλαμβάνει και πραγματοποιεί την ίδια χρονιά ο Δημήτρης Γληνός (βλ. Ηλιού 1983: κ')⁴. Ο σκοπός του Παπαναστασίου και των συνεργατών του ήταν να ιδρυθεί ένα πνευματικό ίδρυμα που θα συνιστούσε μια εστία παραγωγής πολιτισμού και διάχυσής του στα Βαλκάνια. Μάλιστα ο Παπαναστασίου απέβλεπε στη δημιουργία επιστημονικών κλάδων με βασικό γνωστικό αντικείμενο την έρευνα των βαλκανικών και σλαβικών χωρών και πολιτισμών (βλ. και Ράπτης 1995: 29). Παράλληλα το νέο Πανεπιστήμιο αναμενόταν να αποτελέσει κέντρο επικοινωνίας με τις χώρες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης.

Όμως ο Παπαναστασίου δεν θα προλάβει να προχωρήσει στην ψήφιση του ιδρυτικού νόμου. Μόλις εννιά μέρες μετά την κατάθεση του πρώτου νομοσχεδίου για το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από τον Υπουργό Παιδείας Κ. Λυμπερόπουλο (8η Ιουλίου του 1924), διενεργείται η σχετική συζήτηση στη Βουλή. Το νομοσχέδιο αυτό ενέχει ιδιαίτερα σημαντικές αλλά και τολμηρές καινοτομίες: προσπαθώντας να ικανοποιήσει την ανάγκη ανωτατικοποίησης των σπουδών που σχετίζονται με "τους κλάδους των τεχνικών και των εφηρμοσμένων επιστημών, αίτινες θεωρούνται σήμερον απαραίτητοι δια μίαν χώραν" (Συνεδρίασις της Βουλής 76η, 8-7-1924, σ. 747 όπως παρατίθεται στο Μαρκέτος 1989: 405), προβλέπει την ίδρυση σχολών που δεν υπήρχαν στο έτερο ελληνικό πανεπιστήμιο και τη διαίρεση των σχολών σε πολλά τμήματα, δηλαδή την εξειδίκευση των τομέων του επιστητού που καλείται να θεραπεύσει το νέο πανεπιστήμιο. Παράλληλα εισάγει την καινοτομία των έμμισθων υφηγητών για πρώτη φορά στην Ελλάδα και αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο της πρόσληψης καθηγητών χωρίς διδακτορικό, εφόσον αυτοί βέβαια διακρίνονται για την ευρύτητα των προσόντων τους (βλ. και Μαρκέτος 1989: 405).

Οι επικρίσεις αλλά και οι αντιδράσεις που δέχθηκε το νομοσχέδιο αυτό υποχρέωσαν τον ίδιο τον πρωθυπουργό να το υπερασπιστεί. Καθοριστικός για τις εξελίξεις που ακολούθησαν

υπήρξε ο ρόλος του βουλευτή Κ. Γόντικα. Λειτουργώντας ως, τρόπον τινά, εκπρόσωπος του Πανεπιστημίου Αθηνών επιτέθηκε με δριμύτητα στην προοπτική ίδρυσης ενός νέου πανεπιστημίου. Άξονας των επιχειρημάτων του ήταν ότι ένα τέτοιο Πανεπιστήμιο θα δημιουργούσε σειρά προβλημάτων στο μοναδικό (μέχρι τότε) πανεπιστήμιο της χώρας και θα επέτρεπε σε άτομα χωρίς διδακτορικό να ανέλθουν σε καθηγητική έδρα, πράγμα που συνιστούσε (όπως φάνηκε από την δριμύτητα των αντιδράσεων) έγκλημα καθοσίωσης για τα ακαδημαϊκά ειωθότα της εποχής. Σφοδρή ήταν επίσης, η αντίδρασή του και στην πρόβλεψη για χορήγηση πτυχίου Εβραϊολογίας από τη Θεολογική Σχολή⁵. Η συζήτηση, τελικά, διεκόπη από βουλευτή προσκείμενο στον Καφαντάρη⁶ με ένσταση μη απαρτίας. Το νομοσχέδιο δεν ψηφίστηκε. Στις 25 Ιουλίου του 1924, η κυβέρνηση Παπαναστασίου έπεσε. Έτσι η εναγώνια προσπάθεια του Αλέξανδρου Παπαναστασίου για την ίδρυση του νέου Πανεπιστημίου έληξε άδοξα, με την προσφυγή των αντιδρώντων σε μια κατεξοχήν αντικοινοβουλευτική πρακτική. Η πρακτική αυτή αποτέλεσε τη φυσική ολοκλήρωση ενός κλίματος αντικομμουνισμού και διαρκούς επίκλησης του ενδεχομένου κοινωνικής αναταραχής που επικράτησε στη Βουλή. Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα δεν υπήρχε περιθώριο για ρηξικέλευθα και καινοτομικά εγχειρήματα, καθώς η αντιπολίτευση, όπως απέδειξε, ήταν αποφασισμένη να μετέλθει όλων των μέσων προκειμένου να αναστείλει οποιοδήποτε ενδεχόμενο μετασχηματισμού ή και ανατροπής του status quo. Η θνησιγένεια του εγχειρήματος αυτού ουσιαστικά προσδιορίστηκε από την αντίστοιχη θνησιγένεια της κυβέρνησης της οποίας υπήρξε προϊόν αλλά και της μεταρρυθμιστικής ιδεολογίας του ίδιου του πρωθυπουργού. Επρόκειτο για μία ακόμα μεταρρύθμιση που δεν έγινε, γιατί απλούστατα δεν μπορούσε να γίνει.

Ο ιδρυτικός Νόμος (Ν.3341/14 Ιουνίου 1925 ΦΕΚ 154⁷), ψηφίστηκε τελικά ένα χρόνο μετά τη λήξη της βραχύβιας πρωθυπουργίας του Παπαναστασίου. Ο νόμος αυτός αποτελεί προϊόν επεξεργασίας του νομοσχεδίου του Γληνού, από μία

κοινοβουλευτική επιτροπή που συνέστησε ο Σοφούλης, ο οποίος διαδέχθηκε τον Παπαναστασίου. Το επεξεργασμένο σχέδιο νόμου τροποποιήθηκε περαιτέρω από μία επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας και από τη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου Αθηνών και κατατέθηκε προς ψήφιση από την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου, επί υπουργίας του Ι. Μαγέτα. Τη στήριξή του κατά τη συζήτηση στη Βουλή ανέλαβε ο Πρόεδρος της αρμόδιας κοινοβουλευτικής επιτροπής Σκευός Ζερβός με επιτυχές αποτέλεσμα. Ο Ι. Μαγέτας διαφώνησε με το περιεχόμενο του νόμου και παραιτήθηκε, στις 14 Ιουνίου. Έτσι, το υπέγραψε ο Σπυρίδης που τον διαδέχθηκε και το επικύρωσε ο Χατζηκυριακού (πρώτος υπουργός Παιδείας του Πάγκαλου) που το έστειλε να δημοσιευτεί στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Περνώντας διαδοχικά από τα χέρια τριών υπουργών μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα ο πολύ σημαντικός αυτός οργανισμός νομοθετήθηκε και μαζί του κατοχυρώθηκε η ίδρυση του δεύτερου ελληνικού Πανεπιστημίου.

Η εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου "Περί ιδρύσεως του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης" προσδιορίζει με σαφήνεια τη σκοποθεσία του νέου Πανεπιστημίου οριοθετώντας τόσο το πλαίσιο λειτουργίας του όσο και τις διαφορές του με το Πανεπιστήμιο Αθηνών: "Το πανεπιστήμιο χωρίς να υστερή κατ' ουδέν του παραδεδομένου κλασικού τύπου των πανεπιστημίων, μέλλει να περιλάβη εις τους κόλπους αυτού και πάντας τους κλάδους των τεχνικών και εφηρμοσμένων επιστημών, οίτινες σήμερα θεωρούνται απαραίτητοι δια μίαν χώραν προσαρμοζομένων εις τα συνθήκας του σύγχρονου πολιτισμού, φέροντας κατ' εξοχήν οικονομικόν και τεχνικόν χαρακτήραν". Η εναρμόνιση του τρόπου συγκρότησης και λειτουργίας του νέου Πανεπιστημίου με τις ανάγκες και τα αιτήματα εκσυγχρονισμού που ήγειρε η κοινωνία και η οικονομία αποτέλεσαν τον κεντρικό άξονα του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του νέου Πανεπιστημίου.

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Π.Θ.) σύμφωνα με αυτό το νόμο περιλάμβανε 5 σχολές (όπως και το Αθηνών), εκ των οποίων οι 4 ήταν οι αντίστοιχες του Πανεπιστημίου Αθηνών (Π.Α.),

δηλαδή Φιλοσοφική, Θεολογική, Ιατρική και Φυσικομαθηματική (βλ. και Ράπτης 1995: 30). Μια βασική διαφορά ήταν το ότι αντί για Νομική περιλάμβανε Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει την ύπαρξη συγκεκριμένου ενδιαφέροντος για τη συμβολή του Π. Θ. στην οικονομική ανάπτυξη της Βόρειας Ελλάδας, αλλά και στην οικονομική επικοινωνία και συνεργασία με άλλες χώρες. Παράλληλα, ένας νεωτερισμός που διέκρινε τον οργανισμό του Π.Θ. σε σχέση με τον αντίστοιχο του Π. Α. ήταν η πρόβλεψη για τη χορήγηση πολλών εξειδικευμένων πτυχίων από κάθε σχολή. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Ν.3341/1925 η Θεολογική χορηγούσε πτυχίο Θεολογίας, η Φιλοσοφική πτυχίο φιλοσοφίας και παιδαγωγικής, κλασσικής, μεσαιωνικής και νεωτέρας φιλολογίας, ιστορίας και αρχαιολογίας, γαλλικής γλώσσας και φιλολογίας, αγγλικής γλώσσας και φιλολογίας γερμανικής γλώσσας και φιλολογίας, ιταλικής γλώσσας και φιλολογίας, νεοελληνικής γλώσσας και φιλολογίας και ανατολικών γλωσσών και φιλολογιών. Η Σχολή των Νομικών και Οικονομικών Επιστημών πτυχίο νομικής και οικονομικών και πολιτικών επιστημών, η Σχολή Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών πτυχίο μαθηματικών, φυσικών, βιομηχανικής χημείας, φαρμακευτικής, ηλεκτρολογίας, γεωργικών επιστημών, και δασολογίας. Τέλος η Ιατρική Σχολή χορηγεί πτυχίο ιατρικής, υγιεινολογίας και μικροβιολογίας, οδοντιατρικής και κτηνιατρικής. Το Π. Θ. δηλαδή ορίζετο να απονέμει 24 διαφορετικά πτυχία, ενώ το Π. Α. απένεμε μόνο 9.

Ο πλουραλισμός αυτός σηματοδοτεί και μια τάση εξειδίκευσης που σχετίζεται

- με τους βασικούς προσανατολισμούς του Π. Θ., αλλά και
- με την έμφαση τόσο στην κοινωνική χρησιμότητα των σπουδών όσο και στην εν δυνάμει συμβολή ενός τέτοιου ιδρύματος στη διαμόρφωση ενός "Νεοελληνικού Πολιτισμού" (όρο τον οποίο θα χρησιμοποιήσει το 1928 ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης, στο πλαίσιο του χαιρετισμού του στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης).

Ο Νεοελληνικός Πολιτισμός αποτελούσε το κεντρικό σημείο μιας αντίστοιχης αναγεννητικής ιδεολογίας, η οποία αναμενόταν να δράσει ως φαντασιακή υπεραναπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας αλλά και οντολογική προϋπόθεση της εθνικής αναγέννησης (βλ. και Παπαδάκης 2000: 102). Καθοριστική αναμενόταν η συμβολή σε αυτόν τον τομέα:

i των τμημάτων της Μέσης και Νεώτερης ελληνικής φιλολογίας, της Ιστορίας και της Αρχαιολογίας, που θα εστίαζαν σε λιγότερο δημοφιλείς (σε σχέση με την αρχαιότητα) αλλά εξίσου καθοριστικές πτυχές της ιστορίας του ελληνικού πολιτισμού,

ii της διδασκαλίας των ευρωπαϊκών γλωσσών και φιλολογιών που εγκαινίαζε μια νέα επικοινωνιακή προοπτική, αλλά και

iii. του τμήματος των Βαλκανικών Γλωσσών, το οποίο αναμενόταν να φέρει σε επαφή τη χώρα με τους γείτονές της, μέσω του νέου πνευματικού και επιστημονικού ιδρύματος (Μαρκέτος 1989: 409).

Το δίπολο εθνική ενσωμάτωση-διεθνής ρόλος και γόητρο, στο οποίο στήριξε την επιχειρηματολογία του ο Ζερβός, φαίνεται ότι αποτελούσε και τη βάση του ιδρυτικού νόμου. Τέλος, το τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής πέρα από την προφανή συμβολή του στην περαιτέρω αναβάθμιση της παιδαγωγικής επιστήμης στη χώρα μας αναμενόταν να συμβάλει καθοριστικά στην εκπλήρωση του εκκρεμούντος αιτήματος για μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης⁸.

Οι καινοτομίες του ιδρυτικού νόμου δεν εξαντλούνταν στο είδος των τμημάτων και την αναμενόμενη λειτουργία τους. Ιδιαίτερα σημαντικές και συγχρόνως δηλωτικές του νέου πνεύματος από το οποίο εμφορούνταν οι εισηγητές του οργανισμού (βασισμένοι βέβαια πάντα στο αρχικό σχέδιο Γληνού) ήταν:

- οι ρυθμίσεις οι οποίες έδιναν τη δυνατότητα μετάκλησης ελλήνων και ξένων καθηγητών από το εξωτερικό,
- η εισαγωγή του θεσμού των έμμισθων υφηγητών,
- η πρόβλεψη για την ύπαρξη εκτάκτων καθηγητών που

μπορούσαν να διδάσκουν σε αυτοτελείς ή και επικουρικές έδρες,

- η γενναία χρηματοδότηση του Π. Θ. από το Κράτος με 25.000.000 δρχ. για μια πενταετία, αλλά και
- η δυνατότητα εκλογής καθηγητών χωρίς διδακτορικό δίπλωμα.

Πρόκειται για ρυθμίσεις που φαίνεται να αποσκοπούν στη διεύρυνση του διδακτικού φορέα. Εμφανίζουν δε αξιοσημείωτες ομοιότητες με ανάλογες ρυθμίσεις οι οποίες περιέχονται στον Ν.5343/32 για το Π. Α. Φαίνεται μάλιστα να έχουν τον ίδιο στόχο, γεγονός που μας επιτρέπει να θεωρήσουμε πιθανή μια μορφή επίδρασης του ιδρυτικού νόμου του Π. Θ. στον οργανισμό του '32 για το Π. Α. Ειδικά η διάταξη για την δυνατότητα εκλογής καθηγητών χωρίς διδακτορικό δίπλωμα, η οποία τόσες αντιδράσεις είχε προκαλέσει το 1924, φαίνεται να είχε ως αληθινό σκοπό την επαναδιαπραγμάτευση του ελέγχου της ανώτατης εκπαίδευσης από το Π. Α., το οποίο μονοπωλούσε έως τότε την παραγωγή διδακτορικών διπλωμάτων στην Ελλάδα. (βλ. και Μαρκέτος 1989: 410).

Μια σειρά διοικητικών και λειτουργικών διαφορών ολοκληρώνει το τοπίο των αποκλίσεων του νεότευκτου πανεπιστημίου από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αρκούμεστε να αναφέρουμε την αναγνώριση της γενικής συνέλευσης των καθηγητών ως ανωτάτου διοικητικού οργάνου. Στη συνέλευση αυτή συμμετείχαν και οι έκτακτοι καθηγητές. Πρόκειται για μια σαφώς δημοκρατικότερη διάταξη, η οποία ήταν εναρμονισμένη με το πνεύμα της συλλογικότητας, αλλά και αποκέντρωσης, ειδικά αν συγκριθεί με τις αντίστοιχες διατάξεις του οργανισμού του '22 που εκχωρούσαν ανάλογη ισχύ σε σαφώς συγκεντρωτικότερα όργανα: τον Πρύτανη και τη Σύγκλητο. Διατάξεις σαν αυτές του οργανισμού του '22, έμελλαν όμως να προσδιορίσουν τελικά και τα της διοίκησης του Π. Θ., εκποιώντας το δημοκρατικό, συλλογικό και αποκεντρωτικό πνεύμα της αρχικής νομοθεσίας και περιστέλλοντας τον "προοδευτισμό" της (βλ. και Παπαδάκης 1998: 139- 140 και 147- 154).

Τελικά ο ιδρυτικός νόμος δεν τέθηκε σε ισχύ γιατί

μεσολάβησε η δικτατορία του Πάγκαλου, η οποία φρόντισε να τον καταργήσει προσωρινά με το Ν.Δ. της 12ης Ιουνίου του 1926 "Περί ιδρύσεως Πανεπιστημίου εν Θεσσαλονίκη" (ΦΕΚ 201). Επρόκειτο για μια αντιπρόταση σε επίπεδο οργάνωσης και λειτουργίας, η οποία ακολούθησε την αποτυχημένη (λόγω των αντιδράσεων των καθηγητών του Π. Α.) προσπάθεια του Παγκάλου να διχοτομήσει το Π. Α. και έτσι να δημιουργήσει το Π. Θ. στέλνοντας στη Θεσσαλονίκη τη Φιλοσοφική και Θεολογική σχολή και την ανακοίνωση για αδυναμία λειτουργίας του Π. Θ. εκείνη τη χρονιά (βλ. και Μαρκέτος 1989: 413). Το Διάταγμα αυτό, που υπογραφόταν από τον πέμπτο Υπουργό Παιδείας του Πάγκαλου, Δ. Αιγινήτη, διέφερε σημαντικά από τον Ν.3341/1925 σε θέματα διοίκησης, αλλά και ταξινόμιας των εδρών. Παράλληλα προέβλεπε τον διορισμό των πρώτων 5 καθηγητών και του Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής σχολής απευθείας από τον Υπουργό. Τον διορισμό των υπόλοιπων καθηγητών αλλά και την έναρξη των άλλων σχολών την ανέθετε στην Ακαδημία Αθηνών, εγκαθιδρύοντας ένα συγκεκριμένο πλαίσιο εποπτείας και ελέγχου. Βέβαια το νομοθέτημα αυτό είχε πολλές θετικές ρυθμίσεις. Με αυτό ιδρύθηκε η πανεπιστημιακή λέσχη των φοιτητών, το γυμναστήριο, η βιβλιοθήκη και μια σειρά παραρτημάτων των οποίων τη θέσπιση προέβλεπε και ο Ν.3341/1925, εναποθέτοντάς την όμως σε μελλοντικό διάταγμα. Επίσης με το Διάταγμα της 1ης Ιουνίου 1926 ορίστηκε και η έναρξη της λειτουργίας του Π.Θ. και συγκεκριμένα της Φιλοσοφικής Σχολής για το ακαδημαϊκό έτος 1926-27. Τέλος ο, διορισμένος από τον Πάγκαλο, Πρύτανης Χατζηδάκης διόρισε σε συνεργασία με τον Υπουργό Παιδείας Γ. Πωπ 10 καθηγητές (βλ. Τερζής 1986: 184) "εκ καταλόγου υποψηφίων" που είχε καταρτιστεί από τη Φιλοσοφική Αθηνών⁹. Με τον τρόπο αυτό ο Πάγκαλος και ο υπουργός του Πωπ ανέθεσαν (ή για την ακρίβεια εκχώρησαν) τη στελέχωση αλλά και την έναρξη της λειτουργίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στη Φιλοσοφική Σχολή του Π. Α.

Ο νόμος αυτός καταργήθηκε 3 μήνες μετά, με το Ν.Δ. της 3ης Σεπτεμβρίου του 1926 "Περί οργανισμού του Πανεπιστημίου

Θεσσαλονίκης", το οποίο προώθησε ο πρώτος Υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Κουνδύλη, Α. Παπάς. Με το διάταγμα αυτό οι καθηγητές που είχαν διορισθεί επί δικτατορίας Παγκάλου απολύθηκαν με συνοπτικές διαδικασίες. Πρόκειται για ένα διάταγμα που χαρακτηρίζεται από έλλειψη οργάνωσης και ανεδαφικότητα προϊόντα της σπουδής με την οποία ενήργησε το Υπουργείο, αλλά και της ατολμίας ή και απροθυμίας του Παπά να επαναφέρει τον οργανισμό Ζερβού και την έναρξη της λειτουργίας του Π. Θ. Χαρακτηριστικό αυτού του ελλείμματος οργανωτικότητας αλλά και ρεαλισμού είναι το γεγονός ότι ο νομοθέτης όριζε τη σύσταση μιας 5μελούς επιτροπής ειδικών η οποία καλείτο να υποβάλει σε 10 μέρες τον νέο οργανισμό λειτουργίας του Π. Θ. και να προτείνει τους 12 πρώτους καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής (βλ. και Παπαπάνο 1970: 240). Το διάταγμα αυτό τροποποιήθηκε από ένα ακόμα Ν. Δ. που ακολούθησε [Ν. Δ. της 13ης (15ης) Σεπτεμβρίου του 1926 "Περί τροποποιήσεως του από Ν.Δ της 3ης Σεπτεμβρίου 1926]. Το διάταγμα αυτό προέβλεπε την αύξηση των καθηγητών από 12 σε 15. Επρόκειτο για μια ακόμα νομοθετική αλλαγή, η οποία απλά επέτεινε τις συγχύσεις, τις ανασχές και τις δυσλειτουργίες, προϊόντα του νομοθετικού αυτού κυκεώνα. Στις 14 Σεπτεμβρίου συνεδριάζει η δεύτερη επιτροπή για την τροποποίηση του οργανισμού του Π. Θ. υπό τον νέο υπουργό Γ. Διδάχο, τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών Αιγηνήτη, τον Γ. Γ. του Υπουργείου Βαχάβιολο και τον διευθυντή Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης Ε. Κακούρο και τον Κουγέα. Η επιτροπή αυτή ρυθμίζει το θέμα της εκλογής των καθηγητών και ολοκληρώνει το πλάνο της τροποποίησης. Στις 18 Σεπτεμβρίου ανακοινώνεται ότι το Πανεπιστήμιο θα λειτουργήσει κανονικά και για αυτό το σκοπό γίνονται δεκτές 80 εγγραφές φοιτητών (βλ. Μαρκέτος 1989: 415). Στις 21 Σεπτεμβρίου ψηφίζεται το Ν. Δ. "Περί επαναφοράς εν ισχύ του Ν. 3341/1925" (ΦΕΚ 328), με πρωτοβουλία του Γ. Διδάχου. Το διάταγμα αυτό επαναφέρει σε λειτουργία τον αρχικό οργανισμό (Ν.3341/1925) καταργώντας όλες εκείνες τις διατάξεις των διαταγμάτων του 1926 που αντίκεινται στο περιεχόμενο του

και προχωρώντας σε κάποιες τροποποιήσεις, που προφανώς κρίθηκαν αναγκαίες για τη λειτουργία του Π. Θ. (όπως η αύξηση των καθηγητών που θα στελεχώσουν την Φιλοσοφική Σχολή). Η εν λόγω τροποποίηση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο νομοθέτης προβλέπει τον διορισμό 10 τακτικών και 3 εκτάκτων καθηγητών στη Φιλοσοφική Σχολή αλλά και 3 καθηγητών του Π. Α. οι οποίοι έχουν υπερβεί το όριο ηλικίας. Η δυνατότητα διορισμού στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καθηγητών που έχουν κριθεί (έστω και για ηλικιακούς) λόγους ακατάλληλοι για διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών καταδεικνύει τις προτεραιότητες του νομοθέτη, αλλά και συγκροτεί ένα καθεστώς ανισοτιμίας ανάμεσα στα δυο πανεπιστήμια. Πρόκειται για μια λεπτομέρεια βέβαια, αλλά αυτό δεν της στερεί την ιδιότητα του συμβολικού παραδείγματος μιας αφετηριακής υστέρησης κύρους που χαρακτηρίζει τη σχέση του Π. Θ. με το Π. Α.

Παράλληλα συνέβαλε στην εγκατάσταση ενός καθεστώτος ανισοτιμίας το οποίο έμελλε να χαρακτηρίσει τις σχέσεις των δυο Πανεπιστημίων στο μέλλον και να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η νομοθεσία που αφορούσε στο νεότευκτο πανεπιστήμιο. Είναι προφανές ότι οι όροι αυτής της σχέσης είχαν τεθεί συγχρόνως με την εγκαθίδρυσή της και ενδυναμώνονταν μέσα από το διηθητικό φίλτρο ανάλογων νομοθετικών “λεπτομερειών”. Λεπτομέρειες των οποίων η αληθινή λειτουργία αποσιωπάτο μέσα από τον καθαγιασμό τους ως αναπόφευκτων αποκρίσεων σε επιτακτικές ανάγκες.

Το διάταγμα της 21ης Σεπτεμβρίου του 1926 επιβεβαιώνει την έναρξη της Φιλοσοφικής Σχολής το ακαδημαϊκό έτος 1926-1927. Το Υπουργείο παράλληλα διορίζει μια 5μελή επιτροπή που αποτελείται από καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η επιτροπή αυτή προβαίνει στην εκλογή δέκα τακτικών καθηγητών και δυο εκτάκτων. Το Υπουργείο παρεμβαίνει και στη στελέχωση αυτή καθαυτή προσθέτοντας και άλλους 3 πρώην καθηγητές του Π. Α. στο διδακτικό σώμα του Π. Θ. Παράλληλα ορίζει και το Πρυτανικό Συμβούλιο το οποίο αποτελείται από τον Χρ. Τούντα (Κοσμήτορας και πρόεδρος του Συμβουλίου), τον Γ. Χατζηδάκι¹⁰,

τον Γ. Σωτηριάδη, τον Σ. Π. Κυριακίδη και τον Μ. Τριανταφυλλίδη. Το Πρυτανικό αυτό Συμβούλιο θα θέσει ως πρώτη προτεραιότητα την "συμπλήρωση της εγκαταστάσεως του πανεπιστημίου, ής την αρχήν είχεν κάμει το προηγούμενον πρυτανικόν συμβούλιον εν τη επαύλει Αλλατίνι, την οργάνωσιν της διοικήσεως αυτού, την ίδρυσιν και την οργάνωσιν των σπουδαστηρίων και πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης δια της συντάξεως των προβλεπόμενων υπό του νόμου διαταγμάτων" (Κυριακίδης 1958: 526).

Τα υπόλοιπα νομοθετήματα που ακολουθούν το Δ. της 21ης Σεπτεμβρίου του 1926 έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα σε σχέση με τον ιδρυτικό νόμο. Ένα από τα σημαντικότερα εξ αυτών είναι το Δ. της 6ης Οκτωβρίου 1927 "Περί προσαρτήσεως των σχολών ανωτάτης δασολογικής και γεωπονικής εις το πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης", με το οποίο νομοθετείται η ενσωμάτωση τμημάτων και σχολών όπως της Γεωπονικής, Δασολογίας και Κτηνιατρικής ως τμημάτων της Σχολής Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών. Σύμφωνα με αυτό το νομοθετικό διάταγμα η Δασολογική Σχολή Αθηνών μεταφέρεται, ως έχει (συμπεριλαμβανομένου του διδακτικού προσωπικού και του εξοπλισμού), και προσαρτάται στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Π. Θ. ως Δασολογικό Τμήμα, ενώ ορίζεται η έναρξη λειτουργίας της το ακαδημαϊκό έτος 1927-1928. Παράλληλα ορίζεται η έναρξη της λειτουργίας του τμήματος Γεωπονίας (για το ακαδ. έτος 1928-1929) και Κτηνιατρικής (για το ακαδ. έτος 1929-1930), τα οποία θα πλαισιώσουν τη Φυσικομαθηματική Σχολή του Π. Θ. Τελικά η Φυσικομαθηματική σχολή αρχίζει τη λειτουργία της το ακαδημαϊκό έτος 1928-1929 με τα τμήματα Γεωπονίας, Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών σύμφωνα με το ιδρυτικό διάταγμα της 8ης Δεκεμβρίου 1927 "Περί καθορισμού ενάρξεως της λειτουργίας των τμημάτων της Σχολής των φυσικομαθηματικών επιστημών" (βλ. και Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1930 και Παπαπάνος 1970: 243). Η προαναφερθείσα νομοθετική παρέμβαση σηματοδοτεί μια σοβαρή στροφή σε πρακτικότερες κατεύθυνσεις και μια σαφή απόκλιση από την πολιτική σπουδών που ακολουθούσε και

σθεναρά υποστήριζε το Π. Α.. Συμπλέει δε με την απόφαση πολλών δημοτικιστών και του Θεοδωρίδη ότι "το μεγαλύτερο καλό στον τόπο θα κάμουν εκείνοι που θα διαδώσουν τη λατρεία της θετικής επιστήμης και θα του φέρουν τον αγιασμό με τις εφαρμογές της" (Θεοδωρίδης 1923-24: 202). Τέλος με το Δ. της 19ης Νοεμβρίου του 1927 "Περί Ιδρύσεως Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης" αρχίζει τη λειτουργία της η Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών (ΝΟΕ) και ορίζεται η έναρξη της λειτουργίας τού ενός από τα δυο προβλεπόμενα τμήματα: του Τμήματος Οικονομικών και Πολιτικών επιστημών¹¹.

Η ίδρυση του Π. Θ. προκάλεσε πλήθος αντιδράσεων. Η αλλαγή ακαδημαϊκού προσανατολισμού και η στροφή στις επιστημονικές προτεραιότητες ήταν μία από τις αιτίες. Συμβολικό παράδειγμα η έντονη αντίδραση των καθηγητών αλλά και σπουδαστών της ανωτάτης Δασολογικής σχολής Αθηνών για την απόφαση να μετατεθεί αυτή η Σχολή στη Θεσσαλονίκη και να ενταχθεί στο Π. Θ. (βλ. και Παπαστάθης 1987: 272). Όμως στο επίκεντρο των αντιδράσεων βρέθηκε κυρίως η στελέχωση του Π. Θ. Από την ίδρυσή του, το Π. Θ. θεωρήθηκε προνομιακό πεδίο για την έκφραση των επιστημόνων εκείνων που βρίσκονταν σε αντίθεση με το Αθήνησιν ακαδημαϊκό κατεστημένο. Ο ίδιος ο Παπαναστασίου κατηγορήθηκε για την "εκπόρθησιν της ανωτάτης παιδείας υπέρ των μαλλιαρών φίλων του" (Λυμπερόπουλος 1925: 4). Η στελέχωση του Π. Θ. με προσωπικότητες που βρέθηκαν κατά καιρούς στο επίκεντρο της δίνης του γλωσσικού ζητήματος αλλά και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, όπως ο Τριανταφυλλίδης, ο Αποστολάκης¹², ο -συνεργάτης του Γληνού- Θεοδωρίδης, αλλά και ο Δελμούζος αργότερα, νομιμοποίησε τις υποψίες των αντιδρώντων στην ίδρυση του Π. Θ. Οι υποψίες αυτές αφορούσαν στη μεταβολή των πολιτικών συσχετισμών στους ακαδημαϊκούς κύκλους αλλά και στη νομιμοποίηση μιας ιδεολογικής τάσης που κινείτο σε αντίθετες κατευθύνσεις από την αντίστοιχη του Π. Α¹³. Ο ενδημικός χαρακτήρας που έλαβε η πολεμική εναντίον του νεότευκτου Πανεπιστημίου και των

ιδρυτών του σχετιζόταν και με την υπόνοια εκχώρησης του Π. Θ. στους "ομιλίτες", δημοτικιστές αλλά και στρατευμένους πολιτικά διανοούμενους. Η διαπλοκή πολιτικών συμφερόντων και προσωπικών αντιπαθειών υπαγόρευσε τους όρους αλλά το ύφος της κυοφορούμενης σύγκρουσης. Χαρακτηριστική του ύφους της σύγκρουσης είναι η κριτική που άσκησε ο Μπακόπουλος το 1928 μιλώντας στη Βουλή: "Εις άλλην πόλιν της Ελλάδος δημιουργείται υπό του περιφήμου ανατρεπτικού συγκροτήματος πύργος, επί του οποίου οι ανατροπείς της ελληνικής εκπαιδεύσεως θέλουσι στήσει τα τηλεβόλα των και εκείθεν επίσης να βάλλωσι κατά των χαρακωμάτων της ελληνικής γλώσσης. Και του τοιούτου πύργου αποτελεί "το πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης" ως τούτο δημιουργείται".

Πέρα όμως από τις αντιδράσεις που προέρχονταν από τον λεγόμενο συντηρητικό χώρο αλλά και από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, αρκετές αντιδράσεις συνάντησε η προσπάθεια ίδρυσης του Π. Θ. και από "τα αριστερά". Το ΚΚΕ, πρωτοστατούντος του Γ. Κορδάτου, θεώρησε ότι δεν είναι εφικτό ένα προοδευτικό θεσμικό πλαίσιο για την Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα¹⁴. Έτσι επιτέθηκε στην προσπάθεια ίδρυσης του Π. Θ. καταγγέλλοντας το 1924 τους νόμους του Παπαναστασίου για "φανφαρόνικη ρεκλάμα" και επισημαίνοντας το 1926 ότι "θα έπρεπε οι φοιτηταί να πρωταγωνιστήσωσι εις το οριστικόν κλείσιμον του πανεπιστημίου ... (καθώς) η κυβέρνησις έχει σκοπόν να διορίση και άλλους κηφήνας και κομματάρχας της εις το πανεπιστήμιον¹⁵". Βασικοί λόγοι για αυτήν την επιλογή του ΚΚΕ φαίνεται να ήταν η έλλειψη (σχετικών) πολιτικών και θεωρητικών παραδόσεων σε συνδυασμό με την "έμφυτη σχεδόν αντιπάθεια των επαναστατικών κινημάτων προς κάθε ιερό τέμενος" (Μαρκέτος 1989: 419).

Το ενδιαφέρον των Φιλελευθέρων για την πορεία του Π. Θ. θα παραμείνει έκδηλο σε όλη τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου διακυβερνήσεώς τους. Ο ίδιος ο Βενιζέλος τόνισε τη σημασία της ολοκλήρωσης του Π. Θ. σε σχετική συζήτηση στη Βουλή. Προέβη μάλιστα και σε συγκεκριμένες προτάσεις ακαδημαϊκού

περιεχόμενου αλλά με σαφείς πολιτικές προεκτάσεις σε επίπεδο εθνικής στρατηγικής. Μάλιστα στη Συνεδρίαση της Βουλής της 20ης Δεκεμβρίου 1930, ο Βενιζέλος υποβάλλει συγκεκριμένες προτάσεις, αποφαινόμενος μεταξύ άλλων ότι "πρέπει να ιδρύσωμεν εις το πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης και έδραν της αραβικής γλώσσης. Δεν επιτρέπεται εις τους έλληνας επιστήμονας να θεωρήσουν ξένη προς αυτούς την Αραβολογίαν".

Η ίδρυση του Π. Θ. το 1926, αλλά και η ψήφιση του Οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1922 (Ν. 2905 της 27ης Ιουλίου 1922: "Περί Οργανισμού του Αθήνησιν Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου"- ΦΕΚ 127-), που οριοθετεί τον τρόπο με τον οποίο "το Πανεπιστήμιον διατελεί υπό την ανωτάτην εποπτείαν του Κράτους" (Α. 2) σε συνδυασμό με μία σειρά νομοθετημάτων που αφορούσαν τη λειτουργία των δύο αυτών ιδρυμάτων, του Ε. Μ. Π. και των λοιπών ιδρυμάτων προσδιόρισαν σε μεγάλο βαθμό το τοπίο στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης για την περίοδο 1922-1928. Επιπρόσθετα συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου το οποίο "παρέλαβε" η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1928.

Η αναπτυξιακή πορεία που είχε απειληθεί από τον κυκεώνα αλληλοαναιρούμενων μέτρων την προηγούμενη περίοδο, επιχειρείται να διασφαλιστεί μέσα από μια σχετικά σταθερή πολιτική την οποία προωθεί η Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων την περίοδο 1928-1932. Και αυτό συμβαίνει, παρόλο το ότι η συγκεκριμένη πολιτική ασκείται από δυο Υπουργούς διαδοχικά (Δ. Γόντικα και Γ. Παπανδρέου), οι οποίοι είχαν τουλάχιστον διαφορετικές θέσεις αναφορικά με την ίδρυση και λειτουργία του Π.Θ¹⁶. Το γεγονός αυτό φυσικά δεν ήταν άμοιρο κάποιων συνεπειών που αποτυπώθηκαν σε ορισμένα από τα νομοθετήματα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Το 1927, με το Δ. της 19 Νοεμβρίου 1927 "Περί ιδρύσεως Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης", ιδρύθηκε το Τμήμα Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Με το Διάταγμα της 11ης Ιουλίου 1929 "Περί Ιδρύσεως σπουδαστηρίων παρά τη Σχολή Νομικών και

Οικονομικών επιστημών", το εν λόγω Τμήμα αποκτά 3 σπουδαστήρια, που διευκολύνουν τη λειτουργία του. Πέρα από την ίδρυση νέων εδρών η αναπτυξιακή πολιτική που έχει επιλέξει η κυβέρνηση και το Υπουργείο για το νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο, περιλαμβάνει και την ίδρυση νέων τμημάτων ή και την αναβολή της έναρξης της λειτουργίας κάποιων όταν διαπιστώνεται η αδυναμία επαρκούς λειτουργίας στα προβλεπόμενα χρονικά πλαίσια. Η δεύτερη επιλογή, βέβαια, ακόμα κι όταν υπαγορεύτηκε από την πραγματικότητα δεν έπαυσε να ενέχει ίχνη εναντιωματικής δράσης, αφού ανέτρεπε την προοπτική της απρόσκοπτης ανάπτυξης του Πανεπιστημίου. Και δεν είναι τυχαίο ότι τέτοιες επιλογές εμφανίζονται στη νομοθεσία της περιόδου Γόντικα. Έτσι, λοιπόν, επί υπουργίας Γόντικα με το Δ. της 17 Σεπτεμβρίου 1929 "Περί αναβολής λειτουργίας τμημάτων...." αποφασίζεται η αναβολή της λειτουργίας του Τμήματος Κτηνιατρικής (της Φυσικομαθηματικής Σχολής)¹⁷, αλλά και των τμημάτων Βιομηχανικής Χημείας, Φαρμακευτικής και Ηλεκτρολογίας, τα οποία αναμενόταν να αρχίσουν να λειτουργούν το ακαδημαϊκό έτος 1929-1930 (βλ. και Κυριακίδης 1958: 527).

Ήδη από την αρχή της περιόδου υπουργίας του Γ. Παπανδρέου μια σημαντική εξέλιξη θα σημειωθεί. Συγκεκριμένα το 1930 κυρώνεται νομοθετικά η ίδρυση και έναρξη λειτουργίας του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών. Το τμήμα αυτό έρχεται να πλαισιώσει το ήδη ιδρυθέν και λειτουργούν Τμήμα Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών της ίδιας Σχολής, το οποίο αντιμετώπιζε με πολλά προβλήματα εξαιτίας των ενεργειών του Γόντικα (βλ. Μαρκέτος 1989: 416). Συγκεκριμένα, με το Διάταγμα της 7ης Αυγούστου 1930 (ΦΕΚ 273) "Περί λειτουργίας του τμήματος Νομικής εν τω Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης" προβλέπεται η έναρξη λειτουργίας του τμήματος Νομικής στη σχολή των Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για το ακαδημαϊκό έτος 1930-1931, οπότε και πραγματικά αρχίζει να λειτουργεί. Σύμφωνα με αυτό το διάταγμα οι σπουδές στη σχολή των Νομικών και Οικονομικών Επιστημών είναι κοινές για τους

φοιτητές των δυο τμημάτων για τα τρία πρώτα έτη σπουδών και διαφοροποιούνται στο τέταρτο. Ακολουθεί το Διάταγμα της 15ης Φεβρουαρίου 1932 (ΦΕΚ 40) "Περί οργανισμού κ.λ.π. της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης". Με το διάταγμα αυτό πλέον κατοχυρώνεται οριστικά ότι η Σχολή των Νομικών και Οικονομικών Επιστημών αποτελείται από δυο τμήματα (Νομική και Τμήμα Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών). Το καθένα έχει τη δυνατότητα απονομής πτυχίου. Η φοίτηση ορίζεται 4ετής και καθορίζονται οι τακτικές και έκτακτες έδρες των δύο τμημάτων (τόσο οι κοινές όσο και οι διαφορετικές) και το πρόγραμμα μαθημάτων. Το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει υποχρεωτικές παραδόσεις και ασκήσεις, οι οποίες είναι κοινές για τους φοιτητές των δύο τμημάτων κατά τα τρία πρώτα έτη φοίτησης και διαφοροποιούνται μόνο στο 4ο έτος (οι παραδόσεις για τα 3 πρώτα έτη είναι 5 κατά έτος και 6 για το 4ο έτος). Παράλληλα καθορίζεται μια ομάδα μαθημάτων για κάθε τμήμα που έχει τον χαρακτήρα του υποχρεωτικά επιλεγόμενου. Συγκεκριμένα οι φοιτητές που επιθυμούν να πάρουν πτυχίο Νομικής κατά τη διάρκεια των σπουδών τους υποχρεούνται να παρακολουθήσουν και να περάσουν 2 μαθήματα από μία από τις ακόλουθες ομάδες:

- i. Ιστορία του Ελληνικού Δικαίου ή Ιστορία του Ρωμαϊκού Δικαίου ή Βυζαντινόν Δίκαιον ή Δίκαιο του Οικουμενικού Θρόνου (εκκλησιαστικό δίκαιο) ή Φιλοσοφία του Δικαίου ή
- ii. Συγκριτικό Αστικό Δίκαιο ή Δίκαιο των Ανατολικών Λαών ή Δίκαιο των λαών του Αίμου.

Αντίστοιχα οι φοιτητές που επιθυμούν να πάρουν πτυχίο Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών υποχρεώνονται να περάσουν 2 από τα ακόλουθα μαθήματα: Κοινωνική Νομοθεσία και Κοινωνική πολιτική ή Παγκόσμια Οικονομική ή Οικονομική Γεωγραφία ή Οικονομική Ιστορία. Έτσι τα μαθήματα γίνονται για κάθε τμήμα 21 υποχρεωτικά (15 για τα τρία πρώτα έτη και 6 για το 4ο) και 2 επιλεγόμενα, δηλαδή συνολικά 23. Στην αρχή του 4ου έτους υποχρεούνται οι φοιτητές της Σχολής να δηλώσουν αν θα παρακολουθήσουν τα μαθήματα του ενός ή και των δυο

τμημάτων της Σχολής. Έτσι ένας φοιτητής μπορεί να πάρει δυο πτυχία. Ακόμα και εκείνοι οι φοιτητές που στο 4ο έτος παρακολούθησαν μαθήματα αποκλειστικά του ενός εκ των δυο τμημάτων μπορούν "προς λήσιν πτυχίου του άλλου τμήματος να παρακολουθήσωσι τα μαθήματα του τμήματος τούτου εν επομένω έτει φοιτήσεως" (Α.13. π.2). Με το ίδιο διάταγμα ιδρύεται 1 νέα τακτική έδρα, 4 έκτακτες, ενώ καταργούνται 2 έκτακτες αυτοτελείς έδρες που είχαν κενωθεί.

Η αναπτυξιακή αυτή δράση δεν περιορίζεται στην ίδρυση νέων εδρών και τμημάτων. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι:

- οι νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν στην ίδρυση εργαστηρίων, σπουδαστηρίων ή και άλλων παραρτημάτων τα οποία αναμένεται να υποστηρίζουν το διδακτικό έργο που τα νεοϊδρυθέντα τμήματα προσφέρουν και να διευκολύνουν τη λειτουργία τους και

- οι ρυθμίσεις που σχετίζονται με τη διοίκηση και τις αντίστοιχες υπηρεσίες, τη φοίτηση, τη λειτουργία της βιβλιοθήκης και τα κτιριακά ζητήματα.

Η αναπτυξιακή αυτή πολιτική συνδέεται στενά με τον τρόπο με τον οποίο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας το ρόλο που καλείται να επιτελέσει το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Γ. Παπανδρέου: "πιστεύομεν, ότι η ύπαρξις του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δια την χώραν ημών δεν είνε απλώς δυνατή, αλλά απαραίτητος. Είνε απαραίτητος πρώτον, δια την ζωογόνησιν του ακαδημαϊκού βίου, διότι προκαλεί την άμιλλα μεταξύ των δυο πανεπιστημίων, η οποία συμβολίζει γενικώτερον την ευγενή άμιλλαν μεταξύ των δυο πρωτευουσών της Ελλάδος, της πρωτεύουσας του παρελθόντος και της πρωτεύουσας του μέλλοντος. Την θεωρούμεν επίσης απαραίτητον, διότι αποτελεί το πνευματικόν κέντρον της Νέας Ελλάδος το οποίον μάλιστα έχει τον ιδιαίτερον προορισμόν μιας ευρυτέρας βαλκανικής ακτινοβολίας" (Παπανδρέου 1930: 186).

Κι είναι ακριβώς αυτή η πολιτική η οποία θα επιτρέψει στην κυβέρνηση Βενιζέλου να "αφήσει πίσω της" τρεις πλήρως

λειτουργούσες Σχολές στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Φιλοσοφική, Φυσικομαθηματική και Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών) με 8 σπουδαστήρια και 11 εργαστήρια, 2 μουσεία την πανεπιστημιακή λέσχη, το πανεπιστημιακό εργαστήριο και την αρκετά εξοπλισμένη πανεπιστημιακή Λέσχη (βλ. αναλυτικότερα Παπαδάκης 1998: 319- 331).

2.2. Η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών

Το 1910 το Σχολείο Καλών Τεχνών αποσπάστηκε από το "Σχολείον Βιομηχάνων τεχνών" του Ε. Μ. Π., αποκτώντας έτσι μια σχετική διοικητική και λειτουργική αυτονομία (βλ. Κιντής 1980: 40 και Ρυγιοτάκης 1991: GR 3). Το 1914 ψηφίζεται ο Ν.521/1914 προκειμένου να ρυθμιστεί η οργάνωση και λειτουργία του μέχρι τούδε Σχολείου Καλών Τεχνών (που στεγάζεται στο κεντρικό κτίριο Αβέρωφ, το οποίο σήμερα χρησιμοποιείται από το Ε.Μ.Π. - βλ. www.asfa.gr).

Ο Ν.521/1914 τροποποιείται με τον Ν.4366/1929- ΦΕΚ 286, στα ζητήματα που αφορούν στην εκλογή του Διευθυντού αλλά και στην διεύρυνση των προσόντων που απαιτούνται για την κατάληψη αυτής της θέσης. Έτσι, Διευθυντής μπορεί να είναι ένας εικαστικός καλλιτέχνης (ζωγράφος ή γλύπτης συγκεκριμένα) "κοινώς ανεγνωρισμένης υπεροχής, ειδικώς εις διεθνή καλλιτεχνικά κέντρα εκπαιδευθείς και επί 15ετίαν τουλάχιστον εις αυτά εργασθείς ή καθηγητής του Σχολείου Καλών Τεχνών επί 5ετίαν τουλάχιστον διδάξας εν αυτώ". Καμία πρόθεση αλλαγής του θεσμικού status της Σχολής δεν φαίνεται, στην αρχή της Μεταρρύθμισης του '29 (στο πλαίσιο της οποίας ψηφίζεται ο Ν. 4366/29). Όμως, το Σχολείον Καλών Τεχνών εξακολουθεί να αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα την εποχή που ο Γεώργιος Παπανδρέου αναλαμβάνει το Υπουργείο Παιδείας, με αποτέλεσμα να προβάλλει επιτακτική η ανάγκη αναμόρφωσης του πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας του. Η εισηγητική έκθεση του Ν.4791/13-Ιουλίου 1930- ΦΕΚ 225: "Περί Οργανώσεως της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών" (ο οποίος αποτελεί τον νέο οργανισμό

που διέπει την οργάνωση και λειτουργία της Σχολής) είναι εντελώς αποκαλυπτική για την κατάσταση που επικρατεί. Κάνει λόγο για "μαρασμό", τον οποίο αποδίδει στο ότι "η γλισχρότης των υπό του Κράτους διατειθέμενων μέσων δια την συντήρησιν και λειτουργίαν αυτού και η έλλειψις πεφωτισμένης μερίμνης δια την ανακαίνισιν του πεπαλαιώμενου οργανισμού, αποτέλεσμα έχει να ανταποκρίνεται στοιχειωδώς μόνον πλέον εις τον προορισμόν του και να καταντήση εις απλήν μηχανήν ποσοτικής παραγωγής καλλιτεχνών" (Υπουργείον Παιδείας 1930: 262).

Με τον νέο οργανισμό, ο οποίος ψηφίζεται με σκοπό να αλλάξει ριζικά αυτή την κατάσταση (τουλάχιστον αυτός είναι ο διακηρυγμένος στόχος των νομοθετών), το Ίδρυμα μετονομάζεται και ανωτατικοποιείται. Διευρύνεται έτσι το πεδίο της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης. Η μετονομασία από Σχολείο σε Σχολή συνοδεύεται από τη μετατροπή σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα "με νομική προσωπικότητα, όπως και τα άλλα(που είναι) ισότιμο με το Ε. Μ. Πολυτεχνείο" (Παπαπάνος 1970: 224). Ο σκοπός της Α.Σ.Κ.Τ. προσδιορίζεται από "α) την εν ταις εικαστικαίς τέχναις πρακτικήν και θεωρητικήν μόρφωσιν καλλιτεχνών και την προαγωγήν της νεοελληνικής τέχνης β) την ανάπτυξιν παρά τω κοινώ του καλλιτεχνικού αισθήματος, ιδία δια της διοργανώσεως εκθέσεως ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών ... γ) την ειδικήν μόρφωσιν διδασκάλων των τεχνικών μαθημάτων δια τα σχολεία της εκπαιδεύσεως" (Υπουργείον Παιδείας 1930: 262).

Ο συνδυασμός της μόρφωσης καλλιτεχνών με την καλλιέργεια του κοινού και οι παιδαγωγικές προεκτάσεις και εκφάνσεις μιας τέτοιας καλλιέργειας¹⁸ συνιστούν τη βάση της σκοποθεσίας της ΑΣΚΤ, προσδιορίζοντας τους όρους αλλά και το πλαίσιο λειτουργίας της. Αυτό προκύπτει και από την επισήμανση του νομοθέτη ότι ανάμεσα στους άλλους σκοπούς της ΑΣΚΤ είναι και "...μέσω δια τούτων ειδικών διδασκάλων να κατορθωθή η καλλιέργεια του αισθήματος του καλού εις ευρύτατα στρώματα της κοινωνίας, ενώ αφ' ετέρου δια των θεσπιζομένων επισήμων εκθέσεων της Σχολής, δι'ων θα προσδίδη το κύρος

της εις πάσαν υγιά προσπάθειαν εν τη τέχνη, θα αναπτυχθή η αγάπη και το ενδιαφέρον των περισσοτέρων υπέρ αυτής και θα παρασκευασθή εν γένει κοινόν με αισθητικόν κριτήριον ανώτερον του σημερινού" (Υπουργείο Παιδείας 1930: 261). Παρόμοιες αναφορές έχουμε και στη συζήτηση για την ευρύτερη μορφωτική λειτουργία που οφείλουν να επιτελούν οι Ανώτατες Σχολές Γεωργικής Εκπαίδευσης, ειδικά από τον Ευάγγελο Κακούρο στο πλαίσιο σχετικών συζητήσεων του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Πρόκειται για μία από τις ελάχιστες άμεσες αναφορές στην ανάγκη επιτέλεσης κοινωνικού έργου από την ανώτατη εκπαίδευση. Ο στόχος αυτός αναμένεται να επιτευχθεί μέσω

- της διάχυσης του μορφωτικού αγαθού και κεφαλαίου και
- της επίτευξης μιας διευρυμένης -άρα μη περιχαρακωμένης- παιδευτικής λειτουργίας, που τα αποτελέσματά της δεν εξαντλούνται στους αποφοίτους της αλλά διαχέονται στην κοινωνία μέσω αυτών (σ.σ. των αποφοίτων).

Παρά τις διαφορές αυτών των αναφορών και νομοθετικών προβλέψεων¹⁹, καταδεικνύεται η έμφαση (έστω και σε αυτόν τον μικρό βαθμό) που αρχίζει να δίδεται στην εξωτερική αποτελεσματικότητα της ανώτατης εκπαίδευσης, συνδέοντάς την με τις υπόλοιπες βαθμίδες της εκπαίδευσης τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρυγμένων προθέσεων και σκοποθεσίας. Η αντίληψη αυτή για τις λειτουργίες της Ανώτατης Εκπαίδευσης και της Εκπαίδευσης στο σύνολό της εδράζεται στη θεώρηση της εκπαίδευσης ως όρου συγκρότησης του κράτους αλλά και στην έμφαση που δίδεται στον διαμεσολαβητικό ρόλο της εκπαίδευσης ως προς τη σχέση του κράτους με την κοινωνία. Η "Γενική Εισηγητική Έκθεσις" επί των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων του '29 (καταστατική πράξη της μεταρρύθμισης του '29) αποκαλύπτει τους μεταρρυθμιστικούς συσχετισμούς όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης (ως προς αυτό το σημείο) και την νέα ιδεολογία που τους διέπει: "εάν ως σκοπός του κράτους δύναται να τεθή η διατήρησις, εξυπηρέτησις και ανύψωσις της ζωής και του πολιτισμού, του κοινωνικού συνόλου, όπερ αντιπροσωπεύει, αι

ενέργειαί του προς επίτευξιν του σκοπού τούτου δέον να κατευθύνωνται προς βελτίωσιν πασών των υλικών, ηθικών και πνευματικών εκδηλώσεων του λαού, όστις το συγκροτεί. Τον σκοπόν τούτον επιδιώκει παν Κράτος δια των κρατικών αυτού λειτουργιών μεταξύ των οποίων βασικήν όντως σημασίαν κέκτηται η παιδεία.... σκοπός επομένως της παιδείας κατανάν να είναι ο αυτός με τον σκοπόν του κράτους...." (Υπουργείον Παιδείας 1929: 216).

Αυτή η κοινωνική αναφορικότητα της εκπαίδευσης, η οποία επιδιώκεται να εγκαθιδρυθεί με τη μεταρρύθμιση, έχει και έναν άλλο στόχο: την ίδια την επιτυχία της Μεταρρύθμισης. Αυτό φαίνεται να το γνωρίζουν καλά οι μεταρρυθμιστές. Ήδη από το 1929 τονίζουν εμφατικά την ύπαρξη αλλά και σημασία αυτής της αμφίδρομης σχέσης (ευρύτερη παιδευτική λειτουργία της Μεταρρύθμισης- επιτυχία της μεταρρύθμισης): "Δεν γίνεται πλέον κοινωνική, πολιτική ή πολιτειακή μεταρρύθμισις εν τω πεπολιτισμένω κόσμω χωρίς να αποβλέψη αύτη εις την παιδείαν και εις την δια της παιδείας παγίωσιν αυτής εν ταις ψυχαίς των πολιτών, διότι μόνο δια ταύτης πιστεύει ότι είναι δυνατόν να θεθούν αδιάσειστα τα 'θεμέλια της οριστικής της επικρατήσεως" (Υπουργείον Παιδείας 1929: 215- 216).

Η σημασία όμως του Ν. 4791 δεν εξαντλείται στη σκοποθεσία που προβλέπει για την ΑΣΚΤ. Με τον νόμο αυτό μια σειρά από παραρτήματα ιδρύονται, απηχώντας την γενικότερη τάση για εμπλουτισμό των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης με παραρτήματα που αποτελούν το απαραίτητο συμπλήρωμα του διδακτικού (ενίοτε δε και ερευνητικού) τους έργου.

Βέβαια αυτός ο οργανισμός διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από τα αντίστοιχα θεσμικά πλαίσια λειτουργίας των λοιπών Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης (και ειδικά των τριών "μεγάλων", ήτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Πολυτεχνείου). Συγκεκριμένα, παρά το γεγονός ότι συστηματοποιείται η επιλογή των φοιτητών με την εισαγωγή του θεσμού των εισαγωγικών εξετάσεων, η προπαρασκευαστική τάξη δεν καταργείται. Η χρήση της, όμως,

περιορίζεται σε ειδικές περιπτώσεις: "Μόνον δια τας περιπτώσεις ενδεχομένης αμφιβολίας περί της ιδιοφυΐας του μαθητού, συνιστάται η προπαρασκευαστική τάξις, ήτις θα έπρεπε ίσως να ονομάζεται κυριολεκτικώς δοκιμαστική" (Υπουργείον Παιδείας 1930: 261). Στην κορυφή της Σχολής τοποθετείται ο Διευθυντής, ο οποίος αναβαθμίζεται βαθμολογικά (από βαθμό Υπουργικού Διευθυντού α' αποκτά βαθμό Αρεοπαγίτου όπως ακριβώς και οι πρυτάνεις των άλλων Ανωτάτων Ιδρυμάτων). Παρόλα αυτά δεν μετονομάζεται σε Πρύτανη. Έτσι διατηρείται ένα στοιχείο από το παρελθόν της ΑΣΚΤ ως "Σχολείου". Παράλληλα καταδεικνύεται ένα έλλειμμα τυπικού κύρους σε σχέση με τα άλλα Ανώτατα Ιδρύματα, που παρότι δεν έχει ουσιαστικές επιπτώσεις ενέχει μια αναμφίβολη συμβολική δυναμική. Σοβαρότερες είναι οι επιπτώσεις σε επίπεδο ουσίας πλέον, από την παγίωση μιας άλλης προϋπάρχουσας διαφοράς. Σε αντίθεση με τον Πρύτανη των άλλων ιδρυμάτων, ο Διευθυντής της ΑΣΚΤ δεν εκλέγεται αλλά διορίζεται από το Κράτος.

Η συντήρηση αυτής της απευθείας εξάρτησης της Διοίκησης της Σχολής από την Πολιτεία (και μάλιστα προσωποποιημένης στον Υπουργό) μειώνει τη διοικητική αυτοτέλεια της σχολής ευνοώντας, αλλά και θεσμοποιώντας τον παρεμβατισμό του Υπουργείου. Προς την προαναφερθείσα κατεύθυνση συντείνει και η απουσία ποικιλίας αναφορικά με τις μορφές συγκροτημένης συλλογικής υπόστασης. Μια τέτοια ποικιλία διακρίνει τα λοιπά Ανώτατα Ιδρύματα, πάντα σύμφωνα με την νέα νομοθεσία. Όχι όμως και την ΑΣΚΤ. Αντί για μια σειρά συλλογικών οργάνων που εκφράζουν διαφορετικές (αν και συχνά διαπλεκόμενες) συλλογικότητες με ένθετη θεσμική βαρύτητα, η ΑΣΚΤ έχει ως κύριο (και ουσιαστικά μοναδικό σε διοικητικό επίπεδο) όργανο τον Σύλλογο των Καθηγητών. Κι όλα αυτά παρά τη διακηρυγμένη πεποίθηση του νομοθέτη ότι βάσει αυτού του οργανισμού η ΑΣΚΤ αποκτά "εν πρώτοις, κατ' αναλογίαν των λοιπών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, πλήρη αυτοτέλειαν και νομικήν προσωπικότητα" (Υπουργείον Παιδείας 1930: 261). Πρόκειται για μια πρόθεση που δεν δικαιώνεται από τα αποτελέσματα²⁰.

2.3. Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών

Η Γεωπονική Σχολή ιδρύεται το 1920 επί κυβερνήσεως Βενιζέλου (Ν. 1844/1920 ΦΕΚ 17: "Περί Ανωτέρας Γεωπονικής Σχολής") με πρωτοβουλία του Υπουργού Γεωργίας Γ. Καφαντάρη. Με την ίδρυσή της, της παραχωρήθηκε ο Βοτανικός κήπος (Παπαπάνος 1970: 192), το παλιό κτήμα του Χατζή Αλή Χασεκί και τμήμα του πρώτου κτήματος Ρουφ. Στην ουσία το "νεοσύστατο ίδρυμα στεγάστηκε στον ίδιο χώρο που λειτουργούσε από το 1888 η Τριανταφυλλίδειος γεωργική Σχολή..." (www.spoudes.gr/gpa/intro/history.htm). Πρώτος Διευθυντής της διορίστηκε ο, γεωπόνος και πολιτικός, Σ. Χασιώτης.

Ο ιδρυτικός νόμος (και το εκτελεστικό του διάταγμα της 31ης Ιανουαρίου 1920 "Περί εκτελέσεως του Ν.1844 "Περί Ανωτέρας γεωπονικής σχολής"" προέβλεπε την ύπαρξη 25 τακτικών εδρών. Κύριος σκοπός της ήταν η κατάλληλη προετοιμασία και κατάρτιση στελεχών τα οποία αναμενόταν "να χρησιμεύσωσιν ως ανώτερα όργανα των γεωργικών υπηρεσιών του κράτους και διευθύνωσι μεγάλας γεωργικάς και συναφείς επιχειρήσεις και να προάγωσι δια επιστημονικών μελετών και ερευνών την ελληνικήν επιστήμην εν σχέσει προς τους διαφόρους κλάδους της γεωργικής παραγωγής". Τοιοιυτοτρόπως θα συντελούσαν στην πραγμάτωση της αγροτικής μεταρρύθμισης, με την οποία είχε συνδέσει άρρηκτα την οικονομική και κοινωνική πολιτική του ο βενιζελισμός.

Από την ίδρυση της Γεωπονικής Σχολής, της είχε παραχωρηθεί αυτοδιοίκηση. Διοικητικά υπαγόταν στην εποπτεία του Υπουργείου Γεωργίας, και όχι Παιδείας. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει και τον πραγματικό σκοπό της ίδρυσής της (αγροτική μεταρρύθμιση). Το Υπουργείο Γεωργίας είχε τον κύριο λόγο στους διορισμούς των καθηγητών για τους οποίους δεν απαιτείτο απαραίτητα διδακτορικό, ενώ μπορούσαν να είναι και αλλοδαποί (αφού η γεωργική εκπαίδευση σε ανώτερο επίπεδο δεν ήταν καθόλου ανεπτυγμένη στην Ελλάδα ώστε να υπάρχουν ειδικοί).

Αποτελούσε την κορωνίδα σε ένα αρκετά οργανωμένο σύστημα γεωργικής εκπαίδευσης το οποίο είχε οραματιστεί ο Γ. Καφαντάρης (βλ. Καφαντάρης 1919: 27). Την ίδια περίοδο ιδρύεται και η Ανωτέρα Δασολογική Σχολή (Ν. 1853/1920). Η σχολή αυτή έχει πολλές ομοιότητες τόσο ως προς τη σκοποθεσία (εντάσσεται στην ίδια προοπτική ανάπτυξης της ελληνικής γεωργικής εκπαίδευσης), όσο και ως προς τον αριθμό εδρών (25 επίσης), τη διοικητική υπαγωγή στο υπουργείο Γεωργίας, τη δυνατότητα διορισμού των καθηγητών που ήταν αλλοδαποί ή δεν είχαν διδακτορικό²¹. Οι δύο σχολές αυτές προοριζόταν να μεταφερθούν στις Νέες χώρες και αυτός φαίνεται να ήταν και ένας από τους βασικούς λόγους που τους παραχωρήθηκε αυτοδιοίκηση (βλ. Μαρκέτος 1989: 401).

Το 1926 ψηφίζεται το Ν.Δ. της 2ας Ιουλίου (ΦΕΚ 221) "Περί συστάσεως ειδικού ταμείου Ανωτέρας Γεωπονικής Σχολής Αθηνών". Με βάση αυτό το διάταγμα ιδρύεται Ειδικόν Ταμείον της Ανωτέρας (μέχρι τότε) Γεωπονικής Σχολής. Το ταμείο αυτό αποτελεί παράρτημα της Σχολής. Αποτελεί νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου και αναλαμβάνει το σύνολο των λειτουργικών εξόδων της Σχολής (με εξαίρεση τους μισθούς του διδακτικού, διοικητικού και βοηθητικού προσωπικού, οι οποίοι καταβάλλονται από το κράτος). Με τον Ν.3812/1929- ΦΕΚ 29, επικυρώνεται το Ν. Δ. της 2ας Ιουλίου του 1926 (ΦΕΚ 221) "Περί συστάσεως ειδικού ταμείου Ανωτέρας Γεωπονικής Σχολής Αθηνών", το οποίο εισηγείτο τη δημιουργία οικονομικού οργανισμού με σκοπό την οικονομική ενίσχυση της Σχολής από το κράτος αλλά και την καλύτερη διαχείριση της περιουσίας και των εσόδων της. Επιπρόσθετα όριζε τον τρόπο κατασκευής των κτιρίων, προωθούσε την ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας και προέβλεπε την έκδοση των παραδόσεων των καθηγητών με δαπάνη του κράτους και την πώλησή τους στους φοιτητές από τη Σχολή και όχι από τους ίδιους τους καθηγητές, με καθορισμένη (από το Υπουργείο Παιδείας) τιμή. Παρά τις εκσυγχρονιστικές τροποποιήσεις που επήλθαν με την επικύρωση αυτού του παλιότερου νομοθετήματος από το Γόντικα, η Σχολή παραμένει

Ανώτερη διατηρώντας κάποια από τα χαρακτηριστικά του σχολείου.

Αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά θα μεταβληθούν με το Ν.3894/1929 (ΦΕΚ 55) και η Σχολή θα μετατραπεί από Ανωτέρα σε Ανωτάτη, προσθέτοντας ένα ακόμα Ίδρυμα στο δυναμικό της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης και διπλασιάζοντας τον αριθμό των ανωτάτων σχολών που ειδικεύονται στη γεωργική εκπαίδευση (η άλλη σχολή είναι η Φυσικομαθηματική του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και για την ακρίβεια το Γεωπονικό της Τμήμα). Ο Νόμος αυτός εμπεριέχει και άλλους ανάλογους μετασχηματισμούς, σε επίπεδο ορολογίας, όπως π.χ. τη μετονομασία του σχολικού έτους σε ακαδημαϊκό. Παράλληλα η βαθμολογική και μισθολογική κατάταξη των καθηγητών ακολουθεί την αντίστοιχη ταξινόμια των συναδέλφων τους στο Πανεπιστήμιο (τακτικοί-έκτακτοι) γεγονός που συνιστά ένα ακόμα βήμα ακαδημαϊκής εξομοίωσης με τα λοιπά Ανώτατα ιδρύματα και ως εκ τούτου in praxi ανωτατικοποίησης της Γεωπονικής Σχολής.

Η ανωτατικοποίηση της Γεωπονικής σχολής και η βελτίωση της λειτουργίας αλλά και του τρόπου οργάνωσής της αποτελούν αναμφιλέκτως ένα ιδιαίτερα σημαντικό βήμα στο πλαίσιο

- καταρχήν της αναβάθμισης της γεωργικής εκπαίδευσης, την οποία επιχείρησε η κυβέρνηση Βενιζέλου, χάριν της επιτελούμενης αγροτικής μεταρρύθμισης, και

- στη συνέχεια της αντιμετώπισης προβλημάτων, που ακολούθησαν την Μικρασιατική Καταστροφή, όπως την αποκατάσταση των προσφύγων, την ορθολογικότερη οργάνωση συνεταιρισμών και τον εκσυγχρονισμό της γεωργικής παραγωγής.

Από ό,τι φαίνεται όμως από τα ίδια τα λεγόμενα των εμπλεκόμενων στη Μεταρρύθμιση, το προαναφερθέν "βήμα" δεν ήταν δεν ήταν αρκετό. Πολλά προβλήματα παρέμειναν άλυτα παρά τις νομοθετικές παρεμβάσεις ή δεν έγινε καν προσπάθεια να αντιμετωπιστούν. Συγκεκριμένα: παρέμεινε το πρόβλημα της έλλειψης εξειδίκευσης των φοιτητών αφού δεν λήφθηκε μέριμνα ούτε για τη θέσπιση δυο βασικών κατευθύνσεων σπουδών δηλαδή αυτής των "επιστημόνων ερευνητών της γεωπονικής επιστήμης"

και των προοριζόμενων να απασχοληθούν ως υπάλληλοι "της γεωργικής υπηρεσίας και της γεωργικής εκπαίδευσως", με αποτέλεσμα να παραμεληθεί εντελώς η παιδαγωγική κατάρτιση των τελευταίων (δηλαδή των γεωπόνων εκείνων, οι οποίοι επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν ως δάσκαλοι των γεωπονικών μαθημάτων στις Μέσες Γεωργικές Σχολές). Το γεγονός ότι οι "απόφοιτοι ...ούτε την ψυχολογία του παιδός κατέχουν, ούτε την ειδική διδακτική των μαθημάτων των οποίων αναλαμβάνουν την διδασκαλία γνωρίζουν" (Κακούρος 1931: 112- 113) αποβαίνει εις βάρος της Μέσης Γεωργικής Εκπαίδευσης, αποδεικνύοντας παράλληλα άλλη μια όψη των μεταρρυθμιστικών συσχετισμών των δύο βαθμίδων, αυτή τη φορά σε επίπεδο ελλείψεων και δυσλειτουργιών (για το πρόβλημα των μεταρρυθμιστικών συσχετισμών βλ. και Δημαράς 1984). Επιπρόσθετα δεν λαμβάνεται καμία μέριμνα για να αποσυμφορηθεί το πρόγραμμα σπουδών και να πάψει ο αντιπαιδαγωγικός φόρτος των μαθημάτων²² να αποβαίνει εις βάρος της επιστημονικής κατάρτισης των φοιτητών και του διδακτικού και ερευνητικού έργου της σχολής.

Έχοντας εντοπίσει όλες αυτές τις ελλείψεις τόσο της Ανώτατης Γεωπονικής Σχολής όσο και του γεωπονικού τμήματος της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Π. Θ. (δηλαδή της Ανώτατης Γεωργικής Εκπαίδευσης συνολικά) το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο κατέληξε σε μια σειρά ιδιαίτερα λειτουργικών προτάσεων μετά από 4 εξαντλητικές συνεδριάσεις, παρουσία και του Υπουργού Παιδείας, Γεωργίου Παπανδρέου. Οι βασικότερες από αυτές τις προτάσεις αφορούσαν:

- στην ενίσχυση των δυο σχολών τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο εγκαταστάσεων και υποδομής,
- στην εκ νέου μεταβολή του οργανισμού λειτουργίας τους ώστε να καταστεί εφικτή η ειδίκευση, και
- στην έμφαση στην παιδαγωγική μόρφωση των αποφοίτων εκείνων που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ως καθηγητές των γεωπονικών μαθημάτων στα σχολεία της γενικής και ειδικής γεωργικής εκπαίδευσης (ΑΕΣ 1931: 180).

Τόσο οι πολιτικές εξελίξεις όσο και η προτεραιότητα που δόθηκε στη μεταρρύθμιση άλλων εκφάνσεων του συστήματος (της Ανώτατης Εκπαίδευσης) απέτρεψαν την μετατροπή των προτάσεων σε νομοθετικά μέτρα, παρά τη συμφωνία του αρμόδιου Υπουργού. Επιβεβαιώθηκε έτσι η διαπίστωση ότι το κύριο πρόβλημα όλων των κυβερνήσεων και κρατικών μηχανισμών που προωθούν μια δεδομένη ΕΠ και της ΕΠ καθ'αυτής, δεν είναι η διατύπωση προτάσεων, δηλαδή η σχηματοποίησή τους σε προτεινόμενα μέτρα, ούτε κι η πλαισίωση του Λόγου μιας Μεταρρύθμισης με αυτά. Είναι η νομοθέτησή τους, ο μετασχηματισμός τους σε συγκεκριμένη υλοποιήσιμη πολιτική και ακόμα περισσότερο η μεταγραφή τους σε εκπαιδευτική πρακτική (Archer 1985: 56, Davies 1999: 1-21 Levin 2001). Στην περίπτωση μας η μη πραγμάτωση του πρώτου δεν άφησε, καν, περιθώρια για την υλοποίηση του δεύτερου.

Βέβαια οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι τα προαναφερθέντα δεν ακυρώνουν τη συμβολή της ανωτατοποίησης της Γεωργικής Σχολής στην αναβάθμιση της γεωργικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα²³ ούτε και στοιχειοθετούν τη σημαντικότερη μομφή που της αποδόθηκε. Πρόκειται για τον ισχυρισμό σύμφωνα με τον οποίο η ύπαρξη δυο Ανώτατων Σχολών με αντικείμενο τη γεωργική εκπαίδευση αποτελεί υπερβολή (βλ. Κακούρος 1931: 112). Με δεδομένη τη γεωργική κατεύθυνση της ελληνικής οικονομίας, του αριθμού των ανθρώπων που απασχολούνταν σε αυτή, την πολλαπλότητα των αναγκών της και τη δραματική έλλειψη ουσιαστικής εκπαίδευσης του γεωργικού πληθυσμού της χώρας (ή καλύτερα κατάρτισης σχετικά με τον αντικείμενο ασχολίας του), αλλά και την πρόθεση των μεταρρυθμιστών για αναβάθμιση της γεωργικής εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα, η μομφή αυτή κρίνεται τουλάχιστον ατεκμηρίωτη. Το μόνο πρόβλημα της συνύπαρξης των δύο θα μπορούσε να εντοπιστεί στο αδιαφοροποίητο του προγράμματος σπουδών των δυο σχολών και στην έλλειψη εξειδίκευσης, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε.

2.4. Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών²⁴

Η Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1920 (Ν. 2191/18-6-1920-ΦΕΚ133) σε εκτέλεση της διαθήκης του Γρηγορίου Μαρασλή και με πρωτοβουλία της ηγεσίας του Κόμματος Φιλελευθέρων και ειδικά του υπουργού Εθνικής Οικονομίας, Κ. Σπυρίδη (βλ. και Τουρνάκης 1928). Ήδη από το 1919 ο Ελ. Βενιζέλος είχε καλέσει στην Αθήνα τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου της Λωζάνης και ιδρυτή και πρόεδρο του Αθηναϊκού Ομίλου της Νέας Ελβετικής Εταιρείας Georges Pillared και του ανέθεσε την σύνταξη οργανισμού κατά το πρότυπο της αντίστοιχης σχολής του πανεπιστημίου της Λωζάνης. Με βάση, μάλιστα, αυτή την πρόταση, συνετάχθη ο Ν. 2191/1920. Η νέα Σχολή υπήχθη αυτόματα στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (βλ. και Κιντής 1990: 32). Σκοπός της ήταν η επιστημονική κατάρτιση "όσων ασχολούνταν με το εμπόριο, είτε ως επιχειρηματίες είτε ως κρατικοί λειτουργοί" (Κύρτσης 1996: 131).

Η πρώτη εκδοχή οργάνωσης και λειτουργίας της ΑΣΟΕΕ εμφανίζει παρόμοια χαρακτηριστικά με την Ανωτέρα (και μετά Ανωτάτη) Γεωπονική Σχολή αλλά και την Ανωτέρα Δασολογική Σχολή. Η ΑΣΟΕΕ, όπως και οι δύο προαναφερθείσες Σχολές, δεν υπάγονταν στο Υπουργείο Παιδείας, αλλά στο Υπουργείο Οικονομίας, αφού κύριος σκοπός της υπήρξε εξ αρχής η κατάρτιση των "οικονομικών υπαλλήλων" (βλ. και Παπανδρέου 1954: 10) Άλλες ομοιότητες μεταξύ των νεοϊδρυθθεισών αυτών σχολών είναι ότι δεν σχετιζόνταν με το Π. Α., είχαν διοικητική αυτονομία και διοικούνταν από τον Διευθυντή και το Διδακτικό Συμβούλιο (στο οποίο μετείχαν πέραν των τακτικών καθηγητών και έκτακτοι).

Επίσης η ΑΣΟΕΕ, όπως και οι δυο προαναφερθείσες σχολές, είχε ως προσωρινή έδρα της Αθήνα ενώ αναμενόταν να μετακινηθεί σε έδρα που θα οριζόταν "βραδύτερον εις άλλην πόλιν". Τέλος, και στις 3 σχολές τα μαθήματα γίνονταν στη βάση αναλυτικού προγράμματος, "καινοτομία εκπληκτική για τα ελληνικά δεδομένα" (βλ. και Μαρκέτος 1989: 401). Μια σημαντική

διαφορά ανάμεσα στην ΑΣΟΕΕ και τις δυο προαναφερθείσες σχολές είναι ότι η πρώτη ήταν, σε αντίθεση με τις άλλες δύο, εξαρχής ανώτατη.

Το 1926 ψηφίζεται το Δ. της 5ης Μαΐου "Περί οργανισμού της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών", το οποίο ήταν προϊόν του μακρόχρονου αιτήματος της ίδιας της Σχολής για αναδιάρθρωση αλλά και για μετονομασία της από "Ανωτάτη Σχολή Εμπορικών Επιστημών" σε "Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών". Δύο χρόνια μετά, με το Δ. της 12ης Δεκεμβρίου 1928 "Περί εκτελέσεως του από 5 Μαΐου 1926 "Περί οργανισμού της Ανωτάτης σχολής Οικονομικών και Εμπορικών επιστημών"" κατοχυρώνονται οριστικά οι μεταβολές που επήλθαν στη Σχολή με το διάταγμα του 1926. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι η ενσωμάτωση των Οικονομικών Επιστημών, η οριστικοποίηση της Αθήνας ως έδρας της, ο ορισμός της ως ισότιμης με το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η τοποθέτηση της στην ιεραρχική κλίμακα αμέσως μετά από αυτό. Η προαναφερθείσα ισοτιμία κατοχυρώνεται οριστικά ήδη με το διάταγμα του 1928 το οποίο υλοποιεί την αντίστοιχη ρύθμιση του διατάγματος του 1926. Είναι χαρακτηριστική η διάταξη του Διατάγματος του 1926: "Η ΑΣΟΕΕ...είναι ισότιμος προς το Αθήνησιν Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον τασσομένη ιεραρχικώς μετά τούτο" (Α. 3 π.1).

Εξίσου σημαντικές με τις προηγούμενες είναι οι ρυθμίσεις που αφορούν

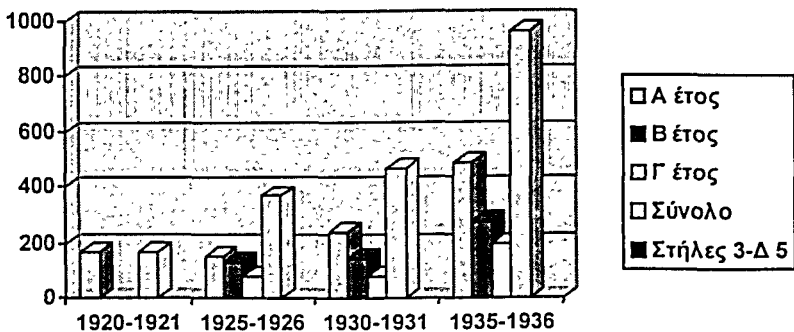
- στην εισαγωγή του θεσμού του υφηγητή και στη συνακόλουθη διεύρυνση του διδακτικού φορέα με τη διάκριση των καθηγητών σε τακτικούς, εκτάκτους αλλά και υφηγητές,
- στη σύνθεση του "Διδακτικού Συμβουλίου" (που αποτελείται μόνο από τακτικούς καθηγητές), αλλά και
- στην ίδρυση του Πειθαρχικού Συμβουλίου.

Άλλες καινοτομίες, των οποίων η υλοποίηση δρομολογείται με την προαναφερθείσα νομοθετική ρύθμιση, είναι η ίδρυση αναγνωστηρίου και λέσχης φοιτητών, αλλά και η παροχή του δικαιώματος απονομής του τίτλου του διδάκτορα αλλά και

του πτυχίου καθηγητών μέσω των εμπορικών σχολών και "στενογραφίας καλλιγραφίας και δακτυλογραφίας". Τα έτη σπουδών παραμένουν τρία, όπως ίσχυε από την ίδρυση της Σχολής το 1920. Ο αριθμός των εισακτέων ορίζεται στην αρχή κάθε έτους από το Διοικητικό Συμβούλιο της Σχολής και δεν υπερβαίνει συνήθως τους 200 (βλ. ΑΕΣ 131: 247).

Πίνακας 1²⁵: ΑΣΟΕΕ. Αριθμός εισακτέων, συνολικός αριθμός φοιτητών για τα ακαδημαϊκά έτη τα οποία κλείνουν κάθε πενταετία και ποσοστιαίες αυξομειώσεις

Ακαδημαϊκό έτος	Α έτος	Β έτος	Γ έτος	Σύνολο	Ποσοστιαίες μεταβολές
1920-21	170			170	
1925-26	156	131	82	369	+ 117%
1930-31	241	145	82	468	+ 26,8%
1935-36	486	276	198	960	+ 105%

Οι εισιτήριες εξετάσεις γίνονται στα Ελληνικά, Μαθηματικά, Γαλλικά, Γεωγραφία και Πειραματική Φυσική. Δικαίωμα συμμετοχής σε αυτές έχουν οι πτυχιούχοι των 4ταξίων ή 5ταξίων δημόσιων μέσω των ανωτέρων εμπορικών σχολών (οι οποίες αντιστοιχούν στις 4 ή 5 πρώτες τάξεις του εξατάξιου

γυμνασίου) ή και των αναγνωρισμένων ως ισοδύναμων ιδιωτικών σχολών, αλλά και οι απόφοιτοι Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου. Το πρόγραμμα σπουδών της Σχολής περιλαμβάνει μαθήματα όπως Πολιτική Οικονομία, Εμπορική Οικονομία και Οικονομία επιχειρήσεων, εφηρμοσμένη εμπορική και βιομηχανική οικονομία, οικονομική γεωγραφία, οικονομικά μαθηματικά, γενικά μαθηματικά, εμπορικό δίκαιο, δημόσιο δίκαιο, χημεία και εμπορευματολογία, λογιστική, ξένες γλώσσες (αγγλικά και γαλλικά), και στενογραφία. Με το πρόγραμμα αυτό αναμένεται να επιτευχθεί ο βασικός σκοπός της ΑΣΟΕΕ που είναι η "παροχή ανωτάτης θεωρητικής και εφηρμοσμένης οικονομικής και εμπορικής μορφώσεως".

Τέλος, οι τίτλοι σπουδών που απονέμονται από την ΑΣΟΕΕ είναι το πτυχίο των οικονομικών και εμπορικών σπουδών, ενώ υπάρχει και η δυνατότητα απονομής πτυχίου καθηγητή εμπορικών και οικονομικών μαθημάτων, καθηγητή εμπορευματολογίας, φυσικής γεωγραφίας, καθηγητή ξένων γλωσσών και καθηγητή στενογραφίας, καλλιγραφίας και δακτυλογραφίας²⁶. Πέραν τούτων η ΑΣΟΕΕ απονέμει το δίπλωμα του διδάκτορα των Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών αλλά και ενδεικτικά στους ακροατές. Μάλιστα η πρώτη αναγόρευση διδάκτορα λαμβάνει χώρα το 1928. Πρόκειται για τον μετέπειτα καθηγητή και ακαδημαϊκό Άγγελο Αγγελόπουλο (βλ. Καλογερόπουλος - Στρατής 1991).

Με βάση όλα τα προηγούμενα, καθίσταται σαφές πως η Εκπαιδευτική Πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου έρχεται να υλοποιήσει προηγούμενες ρυθμίσεις και αποφάσεις. Οι ρυθμίσεις αυτές βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το παλιότερο ειδικό ενδιαφέρον του Βενιζέλου για τη Σχολή, στο οποίο ήδη αναφερθήκαμε στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου. Άλλωστε από την ίδρυσή της η Σχολή είναι Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το πρώτο άρθρο του Ν. 2191/18-6-1920. ΦΕΚ 133: "Ιδρύεται Ανωτάτη σχολή Εμπορικών σπουδών...". Το γεγονός αυτό καταδεικνύει και τη σημασία που της αποδιδόταν. Αυτή η σημασία θα ενδυναμωθεί με τη διεύρυνση

της σκοποθεσίας της Σχολής αρχικά με το Διάταγμα του 1926 και αμέσως μετά με το Διάταγμα του 1928. Και τα δύο ορίζουν ήδη από το πρώτο άρθρο ως κύριο σκοπό της Σχολής "την παροχήν ανωτάτης θεωρητικής και εφήρμοσμένης οικονομικής και εμπορικής μορφώσεως". Ο σκοπός δεν αλλάζει με τις νομοθετικές παρεμβάσεις της περιόδου 1928-1932, όπως ήδη είδαμε. Αντίθετα, ενισχύεται η προοπτική υλοποίησής του. Αυτήν την προοπτική εξυπηρετεί αφενός η μετονομασία κι αφετέρου η αναδιάρθρωση του προγράμματος σπουδών της σχολής με βάση την έμφαση στις οικονομικές επιστήμες.

Οι, περί ων ο λόγος, ρυθμίσεις συναρτώνται επίσης και με τις νέες εξελίξεις στην ελληνική οικονομία, οι οποίες πίεζαν για τον αναπροσανατολισμό του περιεχομένου των σπουδών προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της θεωρητικής και εφαρμοσμένης οικονομολογικής μόρφωσης. Οι εξελίξεις αυτές καθιστούσαν, λοιπόν, απαραίτητη κάποιου είδους ενσωμάτωση μέρους της Ανώτατης Εκπαίδευσης, σε μια κοινωνία που στρατηγικά επιχειρείται να συνδεθεί με την αγορά²⁷. Έτσι οι ρυθμίσεις, τις οποίες προωθεί η κυβέρνηση, αναμένεται να συμβάλλουν στην προσαρμογή της σχολής στα νέα δεδομένα (που συνδέονται με την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας) αλλά και στην ουσιαστική αναβάθμιση και εξομοίωση της ΑΣΟΕΕ με τις άλλες Ανώτατες Σχολές. Στόχος ήταν να γίνει, όχι μόνο τύποις αλλά κατ' ουσίαν πλέον, "ομοταγής" με τα Πανεπιστήμια και το Πολυτεχνείο.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι και κάποια βασικά προβλήματα αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά. Χαρακτηριστικότερα αυτών

- η έλλειψη παιδαγωγικής κατάρτισης των αποφοίτων της ΑΣΟΕΕ, πολλοί εκ των οποίων προορίζονταν να διδάξουν στη Μέση Εκπαίδευση (ανώτερες και κατώτερες εμπορικές σχολές) και

- η μη εισαγωγή της, κατά παράδοση, ακαδημαϊκής οργάνωσης²⁸.

Παρόλα αυτά η σχολή μπήκε αναμφίβολα σε τροχιά εξελίξεως και προοπτική ανάπτυξης εναρμονισμένης με την

ελληνική οικονομία, αλλά και τις ιδιοτυπίες της (π.χ. γιγαντούμενος δημόσιος τομέας). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η ΑΣΟΕΕ, το ακαδημαϊκό έτος 1930-1931, αριθμεί 21 διδάσκοντες, 10 βοηθούς και 466 εγγεγραμμένους σπουδαστές. Οι φοιτητές αυτοί "φοιτάσι προαιρετικώς και επί πληρωμή διδάκτρων και κατά το πλείστον αποβλέπουσιν εις θέσεις υπαλληλικάς δημοσίας ή ιδιωτικής, ολίγοι δε και εις την διεύθυνσιν πατρικών οικονομικών επιχειρήσεων" (βλ. ΑΕΣ 1931: 239 & 245).

2.5. Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών

Η δημιουργία της Παντείου αλλά και η αρχική λειτουργία της είναι αποτέλεσμα ιδιωτικών πρωτοβουλιών. Το 1924 ιδρύεται το σωματείο "Εκπαιδευτική Αναγέννησις" με στόχο την ίδρυση σχολής για την επιστημονική εκπαίδευση των δημοσίων υπαλλήλων (βλ. Κύρτσης 1996: 135). Ήδη από τότε έχει εντοπιστεί η ανάγκη ίδρυσης μιας Σχολής που θα θεραπεύει αντικείμενα παρόμοια με αυτά της Ecole des Sciences Politiques του Παρισιού και London School of Economics (LSE). Με βάση αυτά τα πρότυπα ιδρύεται το 1930 η Ελευθέρα Σχολή Πολιτικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών (βλ. και Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982) στο κτίριο που είχε δημιουργηθεί γι' αυτό το σκοπό το 1927. Τα απαραίτητα χρήματα είχαν συγκεντρωθεί από το Σωματείο "Εκπαιδευτική Αναγέννησις" του οποίου ιδρυτής και Πρόεδρος ήταν ο Κύπριος βουλευτής Γ. Φραγκούδης. Για την ακρίβεια πρόκειται για το ποσό των 1.583.000 δραχμών που προήλθε από δωρεές ομογενών. Το οικοπέδο είχε αγοραστεί το 1927 και ο θεμέλιος λίθος στο εν λόγω κτίριο είχε κατατεθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Πάυλο Κουντουριώτη στις 2 Ιανουαρίου 1927 (βλ. και Παπαπάνος 1970: 107).

Η ίδρυση αναγγέλθηκε από το ενημερωτικό δελτίο που εξέδιδε το Σωματείο. Η εξαγγελία συνοδεύτηκε και από πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για όσους επιθυμούσαν να φοιτήσουν σε αυτήν, ενώ στο ίδιο φυλλάδιο το Σωματείο προέβαινε σε ιδιαίτερα σημαντικές διευκρινήσεις για την

υπόσταση και το σκοπό της "Ακαδημίας ηθικής μορφώσεως και αναδημιουργίας", όπως αποκαλούνταν η νεότευκτη Σχολή: "Αι νεώτεροι αυτοί σχολαί είναι συνήθως ελεύθεροι και ανεξάρτητοι από το Κράτος. Ίδρύματα φιλεκπαιδευτικών οργανώσεων και κέντρα νέων ιδεών, ερεύνης και ελευθέρας σκέψεως"²⁹. Σε αυτήν ακριβώς τη σχέση με το Κράτος εντοπίζεται και η ιδιοτυπία της πρώτης αυτής εκδοχής της Παντείου. Βέβαια το κράτος δεν είναι απόν στα πρώτα βήματα αυτής της Σχολής, ούτε σε συμβολικό επίπεδο αλλά ούτε και σε ουσιαστικό. Έτσι στα εγκαίνιά της, τα οποία τελούνται με μεγάλη επισημότητα, παρευρίσκεται ο Ελευθέριος Βενιζέλος που αναφέρεται στη φιλοδοξία του να διδάξει στο μέλλον σε αυτή τη Σχολή (βλ. Χατζηγιαννάκης 1984 και Κύρτσης 1996: 136), ο Γ. Παπανδρέου (ο οποίος προσφωνεί τους καθηγητές εκ μέρους της Κυβέρνησης³⁰) και άλλοι επίσημοι, όπως και προσωπικότητες από τον ακαδημαϊκό χώρο αλλά και το χώρο της πολιτικής, της οικονομίας, των γραμμάτων, των τεχνών και γενικά της ελληνικής διανόησης. Ένα χρόνο περίπου μετά (1931) το Κράτος ενισχύει οικονομικά την Σχολή προβαίνοντας σε ειδική χορηγία, ενώ η Σχολή λαμβάνει και την ονομασία Πάντειος με την οποία θα μείνει γνωστή έως τις μέρες μας. Τότε δημοσιοποιείται το περιεχόμενο της διαθήκης του Βολιώτη Αλέξανδρου Πάντου, που είχε πεθάνει τον Ιούνιο του 1930 στο Παρίσι κληροδοτώντας το σύνολο της περιουσίας του προκειμένου να ιδρυθεί "Σχολή αντίστοιχος προς την Ecole des Sciences Politiques". Βέβαια το κληροδότημα αυτό δεν αρκούσε για ένα τέτοιο σχέδιο. Έτσι με δεδομένο το γεγονός ότι ήδη λειτουργούσε η "Ελευθέρα Σχολή Πολιτικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", το κληροδότημα του Πάντου διατέθηκε στη Σχολή αυτή, που ουσιαστικά πληρούσε τις προϋποθέσεις, αλλά και εκπλήρωνε την επιθυμία του (πράγμα που έγινε με ειδική σύμβαση μεταξύ της ελληνικής Κυβερνήσεως, ως νόμιμου εκτελεστή της διαθήκης, και του Γ. Φραγκούδη, ως Προέδρου της Εκπαιδευτικής Αναγέννησης). Η μετονομασία της σχολής σε Πάντειο Σχολή Πολιτικών Επιστημών ήταν και η μόνη μεταβολή που επήλθε στη Σχολή, εξ αιτίας αυτής της ευνοϊκής εξέλιξης.

Τόσο η σκοποθεσία όσο και το καθεστώς οργάνωσης και λειτουργίας παρέμειναν ανέπαφα.

Όσον αφορά στο δεύτερο αξίζει να σημειωθεί ότι η Σχολή διοικείται από το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας. Ευθύνη του Δ.Σ. είναι η έγκριση των εσωτερικών κανονισμών, των διορισμών και του προϋπολογισμού. Το δεύτερο διοικητικό όργανο, με μειωμένες αρμοδιότητες, είναι το 11μελές "Συμβούλιον Σπουδών" το οποίο απαρτίζεται από τον Διευθυντή της Σχολής και από τους καθηγητές εκείνους που οργανικά ανήκουν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η ύπαρξη Διευθυντού αλλά και η διοίκηση από εξω-ιδρυματικό παράγοντα συνιστούν ενδείξεις του ιδιότυπου καθεστώτος λειτουργίας της. Ας μην ξεχνάμε ότι δεν πρόκειται ούτε για δημόσιο ίδρυμα κι ούτε καν για Ανώτατο, (τουλάχιστον με την τυπική επικύρωση και αναγνώριση που έχουν τα υπόλοιπα). Το γεγονός ότι τη συμπεριλαμβάνουμε στη μελέτη μας για τη διεύρυνση της Ανώτατης Εκπαίδευσης έχει να κάνει περισσότερο με τη δυναμική που απέκτησε ήδη από την έναρξη λειτουργίας της και από την σχετικά γρήγορη ανωτατοποίηση της³¹.

Οι προαναφερθείσες ιδιοτυπίες της όμως μας υποχρεώνουν σε μια συνολική εξέταση του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της. Ο διδακτικός φορέας αποτελείται από επίτιμους και έκτακτους καθηγητές και επιμελητές. Όσο για τους φοιτητές, αυτοί διακρίνονται σε τακτικούς, εκτάκτους, ακροατές και "κατά ανταπόκρισιν". Κι εδώ τα πράγματα διαφοροποιούνται αρκετά από τα λοιπά Ανώτατα Ιδρύματα. Καταρχήν η φοίτηση είναι τριετής, τα μαθήματα υποχρεωτικά (για τους τακτικούς και έκτακτους φοιτητές) και γίνονται πάντα βραδινές ώρες και για δυο τουλάχιστον ώρες ημερησίως. Συγκεκριμένα, ενώ για τους τακτικούς φοιτητές δεν προβλέπονται εισιτήριες εξετάσεις (αρκεί το απολυτήριο Γυμνασίου), για τους έκτακτους (ηλικίας 20 έως 30 χρόνων) απαιτείται η επιτυχής συμμετοχή σε εξετάσεις στα μαθήματα της έκθεσης ιδεών, ιστορίας και γεωγραφίας. Σε μια πρώτη ανάγνωση, εντύπωση προξενεί η υιοθέτηση των εισιτηρίων εξετάσεων από ένα Ίδρυμα ιδιωτικό (όπως ορίζει το καταστατικό

του) που χορηγεί μη αναγνωρισμένους τίτλους σπουδών. Ειδικά μάλιστα αν ληφθεί υπόψη ότι οι ίδιοι οι ιδρυτές είχαν ισχυρές αμφιβολίες για την προσέλευση ικανού αριθμού φοιτητών για να λειτουργήσει ομαλά η Σχολή. "Μέχρις ότου το δίπλωμα της Σχολής θα αναγνωρισθή..., θα υπάρξουν άραγε νεαροί Έλληνες, οι οποίοι θα προσέλθουν, δια να ενισχύσουν απλώς τας πνευματικές και ηθικές των δυνάμεις και να υψώσουν εαυτούς εις ανώτερον ηθικόν επίπεδον;" (Φυλλάδιο 4 της Εκπαιδευτικής Αναγέννησης, όπως παρατίθεται στο Παπαπάνος 1970: 256). Φαίνεται πως η αναγκαιότητα των εξετάσεων (έστω σε κάποιο περιορισμένο βαθμό) αποτελούσε αντικείμενο μιας ευρύτερης συναίνεσης, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά σε μια μεγάλη ομάδα ενασχολούμενων με ζητήματα ανώτατης εκπαίδευσης (βλ. αναλυτικότερα Παπαδάκης 2002: 609- 610, 615- 616).

Φυσικά για τους ακροατές δεν προβλέπονται εξετάσεις, αφού η παρακολούθηση μαθημάτων επιτρέπεται για όλους όσους ενδιαφέρονται χωρίς ηλικιακούς ή μορφωτικούς περιορισμούς. Οι "κατά ανταπόκρισιν" είναι ουσιαστικά φοιτητές δι' αλληλογραφίας. Πρόκειται, σύμφωνα με το καταστατικό της Σχολής, για άτομα ελληνικής καταγωγής που διαμένουν στην Αμερική και έχουν απολυτήριο σχολείου που είναι αντίστοιχο προς το Γυμνάσιο. Με την εγγραφή τους στη Σχολή λαμβάνουν τις σημειώσεις των παραδόσεων ταχυδρομικά και συμμετέχουν στις εξετάσεις "εν Αθήναις όπως και οι λοιποί σπουδασταί". Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εισαγωγή του θεσμού των "κατά ανταπόκρισιν" φοιτητών. Πρόκειται για μια αδιαμφισβήτητη καινοτομία της Ελευθέρας Σχολής Πολιτικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, που δεν υστερεί σε συγκρότηση και λειτουργικότητα πιο σύγχρονων εκδοχών του ίδιου θεσμού. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν εμφανίζει κάποια πρακτικά προβλήματα, τα οποία ωστόσο είναι αναμενόμενα λόγω του πρωτοεμφανιζόμενου του θεσμού σε αυτή τη μορφή. Σαφώς η διενέργεια των εξετάσεων στην Αθήνα μαζί με τους υπόλοιπους φοιτητές συνιστά μια δυσχέρεια που δεν αίρεται από το γεγονός της διασφάλισης ισοτιμίας στην απονομή ακαδημαϊκών τίτλων

από τη Σχολή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι ο θεσμός σε αυτή την πρώτη φάση αφορά αποκλειστικά στους Έλληνες εξ Αμερικής. Μια εξήγηση μπορεί να συνδέεται με το γεγονός ότι η Σχολή δημιουργήθηκε με χρήματα που συγκέντρωσε η Εταιρεία "Εκπαιδευτική Αναγέννησις" κυρίως από Έλληνες της Αμερικής. Η ανταλλαξιμότητα του οικονομικού κεφαλαίου σε συμβολικό (που συνδέεται με την απονομή ακαδημαϊκών τίτλων) δεν είναι κάτι το ασύνηθες, ειδικά για το Μεσοπόλεμο, όπου οι εξετάσεις εκλαμβάνονταν όχι μόνο ως ενεργήματα διάταξης (βλ. Παπαδάκης 2002: 628), αλλά και ως στρατηγικές αποτροπής ενός ακαδημαϊκού πληθωρισμού που (εθεωρείτο ότι) καταστρέφει "το γόητρον και του επαγγέλματος και της επιστήμης" (Παπανδρέου 1931: 57). Άλλωστε οι ακαδημαϊκοί τίτλοι είναι στενά συνδεδεμένοι με την εγκαθίδρυση μιας ιδιότυπης αριστοκρατίας και την κατοχύρωση του κύρους και της νομιμότητάς της. Η νομιμοποιητική αυτή αποστολή συνάδει με την αντίστοιχη εξουσιαστική δυναμική που αναπτύσσει το οικονομικό κεφάλαιο. Το γεγονός αυτό εντείνει τη διαπλοκή των αντιστοίχων πεδίων δύναμης (οικονομικό και πολιτικό) και ευνοεί την ευθεία ανταλλαξιμότητα του οικονομικού κεφαλαίου σε συμβολικό, μέσω και της εργαλειακής χρήσης των "προσχημάτων της (ακαδημαϊκής) νομιμότητας" (Bourdieu & Passeron 1993: 72 και Bourdieu 1973: 71-112, Bourdieu & Boltanski 1981: 141-151, Bourdieu 1996).

Η ανάλυση της σύνθεσης του διδακτικού σώματος μαρτυρά μια αδιαφιλονίκητη κυριαρχία των νομικών, ενώ οι εκπρόσωποι των κοινωνικών επιστημών περιορίζονται σε μια έμμεση συμμετοχή, είτε ως έκτακτο προσωπικό είτε δίδοντας διαλέξεις. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η παρουσία του κοινωνιολογισμού να μην είναι περισσότερο έντονη από ό,τι στην ΑΣΟΕΕ ή τη Νομική. Άλλωστε ο εγκυκλοπαιδικός προσανατολισμός της Παντείου ευνοεί εξ αρχής έναν θεωρητικό πανεπιστημονισμό, αποθαρρύνοντας μια ενδεχόμενη καθαρή στροφή στις κοινωνικές επιστήμες. Βέβαια δεν είναι το πρόγραμμα σπουδών ούτε η σύσταση και τα ακαδημαϊκά ενδιαφέροντα που

προσδίδουν μια ιδιαιτερότητα στην ΠΑΣΠΕ και στη γνωστική και μορφωτική διαδικασία που επιτελείται εντός των ορίων της. Αυτό που φαίνεται να συγκροτεί την ουσιαστική καινοτομία ο τρόπος συζήτησης των θεμάτων και οι ίδιες οι σχέσεις διδασκόντων και διδασκομένων που ενέχουν μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας, ούσες λιγότερο ιεραρχικές και περισσότερο αβίαστες από τις αντίστοιχες σε άλλες ανώτατες σχολές, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Κύρτσης: "...Οι σπουδαστές της είναι εκφραστές ενός ιδιότυπου αλλά όχι και άγνωστου ελιτισμού που χαρακτηρίζει τους εκπροσώπους κινητικών στρωμάτων που διεκδικούν μια θέση στις διευθυντικές ομάδες των εκσυγχρονιστών. Ο κρατικιστικός τους προσανατολισμός αλλά και η αίσθηση απειλής από την αποσυνθετική κατά τη γνώμη τους, υπερδραστηριότητα των πολιτικών είναι συστατικά της ιδεολογίας τους"³² (Κύρτσης 1996: 136).

Η ίδρυση της Παντείου αλλά και τα συστατικά του εσωτερικού πολιτισμού της, πρέπει να ειδωθούν σε σχέση με τις εξελίξεις στο χώρο των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα αλλά και στους κοινωνιολογικούς κύκλους. Ο ίδιος ο κοινωνιολογισμός (ήδη από την πρώτη δεκαετία του αιώνα) αποτέλεσε μια πλατφόρμα ενασχόλησης με τις ιδέες και συναρμογής τους στον δημόσιο λόγο. Προσέφερε ένα γλωσσικό ιδίωμα που ευνοούσε τη διαμόρφωση ενός ύφους το οποίο, δίχως άλλο, διευκόλυνε τις ιδεολογικές εκφράσεις αλλά και τις εκσυγχρονιστικές τους αναφορές (βλ. αναλυτικότερα Κύρτσης 1996)³³. Η ιδιοτυπία του ελληνικού κοινωνιολογικού λόγου εντοπίζεται στο συσχετισμό των κοινωνιολογικών ιδεών με τα εκσυγχρονιστικά ιδεολογήματα και την κοινωνική μεταρρυθμιστική κίνηση, αλλά και την προβολή της ελληνικής εκδοχής των σοσιαλιστικών ιδεών και θέσεων (βλ. και Νικόλαου 1974: 14 και αναλυτικότερα Κύρτσης 1988: 339-352).

Η είσοδος στην τρίτη εικοσαετία του αιώνα σηματοδοτεί τη διεύρυνση του τοπίου του κοινωνιολογικού και πολιτικού λόγου αλλά και των αντίστοιχων πεδίων του επιστητού. Πρόκειται για μια εξέλιξη που, αναπόφευκτα, μεγιστοποιεί/ αναδεικνύει την

ανάγκη ύπαρξης ενός ανεξάρτητου χώρου ο οποίος θα θεραπεύει παρόμοια επιστημονικά αντικείμενα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η "Εταιρεία Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών"³⁴ διευρύνει το έργο και τη δυναμική των κοινωνικών επιστημών, αποτελώντας προνομιακό πεδίο για την ανάπτυξη του νεωτερικού κοινωνικοεπιστημονικού discourse³⁵. Κύριο μοχλό και επίσημο βήμα-όργανο της Εταιρείας αποτελεί το "Αρχείο των Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών" του (παπαναστασιακού) Δ. Καλιτσουνάκη (το οποίο εκδίδει η Εταιρεία), που κυριαρχεί στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών μετά το 1923 επιχειρώντας την ανάδειξή τους³⁶. Ο Γληνός εκδίδει την Αναγέννηση η οποία κινείται συχνά σε κατευθύνσεις συνάδουσες με τον κοινωνιολογικό προβληματισμό³⁷, χωρίς όμως να παρεκκλίνει από τα όρια του (θνησιγενούς) σοσιαλιστικού δημοτικισμού (για αυτή τη θνησιγένεια βλ. και Νούτσος 1993: 170).

Δεν πρέπει βέβαια να αγνοηθεί και η εμφάνιση το 1921, του περιοδικού "Νέα Πολιτική" του (φιλομοναρχικού καθηγητή της ΑΣΟΕΕ) Δ. Τουρνάκη το οποίο επιχειρεί μια ανανέωση της ακαδημαϊκής κοινωνιολογικής σκέψης³⁸. Αποτελεί λοιπόν στους κόλπους των συντηρητικών και μοναρχικών διανοούμενων της εποχής ένα πρόσφορο πεδίο εκφοράς κοινωνιολογικού, ή έστω κοινωνιολογίζοντος λόγου, και διαμόρφωσης μιας αντίστοιχης προβληματικής. Η εξέλιξη αυτή δεν στάθηκε ικανή να άρει την κυριαρχία της φιλελεύθερης- "προοδευτικής" εκδοχής του κοινωνιολογισμού. Σημαντική είναι και η δυναμική που αναπτύσσεται στον πανεπιστημιακό χώρο, ο οποίος δεν παύει να αποτελεί προνομιακό πεδίο για τη διάδοση των ιδεών ειδικά την ύστερη βενιζελική περίοδο (για την ακρίβεια μετά το 1926), οπότε το πεδίο της Ανώτατης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα διευρύνεται ανατρέποντας την μονοπωλιακή παρουσία του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι σχετικές εξελίξεις στο Π.Α., στο Π.Θ. και στην ΑΣΟΕΕ³⁹ "συμπληρώθηκαν" από μια ανάλογη εξέλιξη στην Πάντειο. Το 1931 ο 25χρονος οπαδός της Συστηματικής Κοινωνιολογίας Ευάγγελος Λεμπέσης διορίζεται καθηγητής στην

ΑΣΠΕ⁴⁰. Τέλος, στην ΑΣΟΕΕ η παρουσία των Ι. Τουρνάκη και Δ. Καλιτσουνάκη συμβάλλει όλη αυτήν την περίοδο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας, της πολιτικής οικονομίας, της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, ήδη από το 1927 (οπότε αυτά τα μαθήματα εμφανίζονται στα προγράμματα σπουδών). Πρέπει βέβαια να επισημάνουμε ότι οι εξελίξεις αυτές δεν επεκτείνονται και στις υπόλοιπες σχολές των δυο ελληνικών Πανεπιστημίων καθώς η Φιλοσοφική, πιστή στην ιδεολογική λειτουργία της, ανθίσταται σθεναρά στην προοπτική ανάδειξης ενός νεωτερικού κοινωνικο-πολιτικού λόγου μέσα στους ακαδημαϊκούς κόλπους. Η τουλάχιστον σε όσους αυτή ελέγχει.

3. Καταληκτικές επισημάνσεις

"του πτυχίου της... (Σχολής) αξιωθείς όρκον ομνύω προ του πρυτάνεως και του κοσμήτορος της ...σχολής και πίστιν καθομολογώ τήνδε... Ούτω χρήσιμον εμαυτόν καταστήσω προς άπαντας τους δεομένους της εμής αρωγής και εν πάση ανθρώπων κοινωνία αεί προς ειρήνην και χρηστότητα ηθών συντελέσω βαίνων εν ευθεία του βίου οδώ προς την αλήθειαν και το δίκαιον αποβλέπων και τον βίον ανυψών εις τύπον αρετής υπό την σκέπη της σοφίας" (Όρκος επί πτυχίω των αποφοίτων του Πανεπιστημίου Αθηνών)

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη μας θα αποτελούσε παράλειψη να μην αναφέρουμε την προσπάθεια του Δημήτρη Γληνού να ιδρύσει Ανώτατη Γυναικεία Σχολή. Η Σχολή αυτή λειτούργησε μόνο δυο χρόνια, ήτοι μεταξύ του 1921-1923 (Γληνός 1921 και Δημαράς 1973: μ'). Μία ανάλογη (ως προς την πρόθεση διεύρυνσης του πεδίου της ανώτατης εκπαίδευσης με βάση την ιδιωτική πρωτοβουλία) προσπάθεια του Αλέξανδρου Δελμούζου δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Πρόκειται για το "Ελεύθερο Πανεπιστήμιο" το οποίο συνάντησε την απροθυμία του Βενιζέλου να το στηρίξει (βλ. Μαρκέτος 1989: 402).

Είναι γεγονός ότι η διεύρυνση της Ανώτατης Εκπαίδευσης, που λαμβάνει χώρα κατά μείζονα λόγο την περίοδο 1920- 1932,

συνδέεται καθοριστικά με τις κυβερνήσεις Βενιζέλου (κι ειδικότερα με την τελευταία περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από το Κόμμα Φιλελευθέρων). Αποτελεί δε μια από τις λίγες περιπτώσεις σχετικά ευθείας εναρμόνισης της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στην Ανώτατη Εκπαίδευση με τις ανάγκες της αγοράς και της οικονομίας που βαίνει προς την κεφαλαιοκρατική ολοκλήρωση, αυξάνοντας τις ανάγκες για αναβαθμισμένη οικονομική τεχνογνωσία. Ας μην ξεχνάμε ότι ειδικά την περίοδο 1928- 1932 η κυβέρνηση Βενιζέλου στρέφει όλο το ενδιαφέρον της προς την ανάπτυξη ενός βιομηχανικού-καπιταλιστικού πλέγματος ιδιωτικών συμφερόντων (Μουζέλης 1991: 236), το οποίο βασίζεται στην αυξημένη υπεραξία, αξιοποιεί την υπερπροσφορά εργατικής δύναμης (Μουζέλης 1992: 197), αλλά και απαιτεί αναβαθμισμένες διοικητικές και διαχειριστικές δεξιότητες. Μάλιστα η κυβέρνηση καταφεύγει σε νομοθετικές (ενίοτε και συνταγματικές) παρεμβάσεις, διευκολύνοντας τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην οικονομία. Κάτι τέτοιο βεβαίως είχε συμβεί και στη διάρκεια των πρώτων περιόδων διακυβέρνησής του Βενιζέλου. Τότε όμως αυτές προωθούνταν από τις πρώτες κυβερνήσεις Βενιζέλου χάριν της αποτελεσματικότερης άσκησης κοινωνικής πολιτικής (Αλιβιζάτος 1988: 42), ενώ τώρα μετατρέπονται σε μέσο ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής, υπό την εποπτεία του κρατικού μηχανισμού. Μια μετατόπιση προτεραιοτήτων, η οποία έχει ήδη διαφανεί το 1920, όταν ο Βενιζέλος, αγορεύοντας στο Βόλο, διευκρίνιζε ότι "η φιλεργατική πολιτική της κυβερνήσεως, ως και η φιλαγροτική πολιτική της... είναι και πολιτική συγχρόνως συντηρητική" και επαινούσε τα ευεργετικά αποτελέσματα "της διηνεκούς προσπαθείας των εκάστοτε πλειοψηφιών όπως εξετάζωσι μετά προσοχής και ευμενείας τας ανάγκας του εργαζομένου κόσμου και όπως ικανοποιώσι αυτάς εν τω μέτρω του δυνατού, χωρίς να υπερβώσι το μέτρον εκείνο, πέραν του οποίου θα ήρχιζε να καθίστατο αδύνατος, ή δυσχερής η συντήρησις του κεφαλαίου" (Βενιζέλος Ε., Αγόρευση στο Βόλο, 26-10-1920). Με αυτόν τον τρόπο εισηγήθηκε ουσιαστικά η φιλοκαπιταλιστική πολιτική "του

θερμοκηπίου" της τελευταίας του τετραετίας.

Η επιλογή ανωτατικοποίησης της Γεωπονικής Σχολής, της ΑΣΟΕΕ και ενίσχυσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης είναι μια επιλογή του κράτους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι ειδικά η ίδρυση της ΑΣΟΕΕ δεν ήταν μια επιλογή του εμπορικού κόσμου⁴¹ αλλά μια καθαρή επιλογή της κυβέρνησης Βενιζέλου. Το ίδιο και τα μεταρρυθμιστικά μέτρα που στόχευαν στον εκσυγχρονισμό της⁴². Αυτό καθίσταται ερμηνεύσιμο αν λάβουμε υπόψη μας ότι και μετά την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο η λογική του τρόπου κυριαρχίας έτεινε να επικρατήσει της λογικής του τρόπου παραγωγής: "Δεν ήταν οι βιομήχανοι καπιταλιστές που διαμόρφωναν την κρατική δομή και την κρατική πολιτική αλλά το κράτος για τους δικούς του σκοπούς" (Μουζέλης 1992: 197), με αποτέλεσμα ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής να γίνει κυρίαρχος στην οικονομία χωρίς η οικονομικά ηγεμονεύουσα βιομηχανική αστική τάξη να ασκεί και παρόμοιο κυρίαρχο έλεγχο πάνω στο κράτος και στους μηχανισμούς του" (βλ. Μουζέλης 1980: 12).

Ανάλογες ήταν οι εξουσιαστικές διευθετήσεις και στην περίπτωση των προαναφερθέντων ιδρυθέντων και ανωτατοποιηθέντων Ιδρυμάτων. Η ηγεμονία της λογικής του τρόπου κυριαρχίας και τα παίγνια εξουσίας στην ακαδημαϊκή και πολιτική αρένα ενεγράφησαν σε πτυχές και εκφάνσεις της διεύρυνσης της Ανώτατης Εκπαίδευσης (χαρακτηριστική η περίπτωση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), επηρεάζοντας τους όρους λειτουργίας των νέων ή "νέο- ανωτατοποιηθέντων" ιδρυμάτων. Η διαδικασία διεύρυνσης και ο τρόπος ανάπτυξης (ειδικά την περίοδο 1928- 1932) επιτελούνται με τους όρους ανάπτυξης που υιοθετεί το κράτος. Ωστόσο το γεγονός της διεύρυνσης του πεδίου, της διαμόρφωσης ενός πρωτόλειου ακαδημαϊκού πλουραλισμού, της ενθάρρυνσης καινοτομιών (όπως ο θεσμός των "κατά ανταπόκρισιν φοιτητών" στην Πάντειο), αλλά και της, κατά το μάλλον ή ήττον, σύνδεσης της Ανώτατης Εκπαίδευσης με τις διαφοροποιημένες ανάγκες της οικονομίας

και της κοινωνίας παραμένει. Κι αυτό είναι ήδη πολύ σημαντικό.

Σημειώσεις

- 1 Όπως παρατίθεται στο Adorno & Horkheimer 1987: 185.
- 2 Στην πορεία αυτή "καθοριστικός θα είναι...και ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών και των περιφερειακών αρχών, οι οποίες θα κληθούν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης" (ΥΠΕΠΘ 2002: Εισαγωγικά).
- 3 Στο εξής και Π.Θ. χάριν συντομίας.
- 4 Ο Αλ. Παπαναστασίου και ο Ι. Λυμπερόπουλος πρότειναν στον Δ. Γληνό να διορισθεί με ειδική διάταξη, πρώτος Πρύτανης του νέου Πανεπιστημίου με δεκαετή θητεία. Ο Γληνός αρνήθηκε, θεωρώντας ότι "η διδασκαλία του δεν θα χωρούσε στα νέα πλαίσια" (Ηλιού 1983: κ').
- 5 Η αντίδραση του Γόντικα σε αυτό το θέμα δεν είναι άσχετη με τον αντισημιτισμό ο οποίος διαπερνούσε σε μεγάλο βαθμό τις πεποιθήσεις αλλά και την πρακτική των φιλελευθέρων. Πολύ ενδιαφέρουσα για το θέμα του αντισημιτισμού στους κόλπους των φιλελευθέρων στο μεσοπόλεμο υπήρξε η εισήγηση του Γ. Μαργαρίτη στο πλαίσιο του Επιστημονικού Συμποσίου "Ο ελληνικός εβραϊσμός" που οργάνωσε η Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας το Φεβρουάριο του 1998.
- 6 Ο τελευταίος ήταν επίσης αρνητικά διακείμενος στην προοπτική ίδρυσης ενός ιδρύματος που θα απειλούσε την εύρυθμη λειτουργία του Π. Α. λόγω "της μελετώμενης αθρόας των λειτουργιών αυτού εκτοπίσεων" προς το Π. Θ. (Συνεδρίασις της Βουλής 86η, 19. 7. 2924, ό. π.).
- 7 Πρόκειται για νόμο του 1925 και όχι του 1926 όπως λανθασμένα αναφέρει ο Κ. Παπαπάνος (βλ. Παπαπάνος 1970: 236)
- 8 Εδώ οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας ότι το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, του οποίου οι φορείς είχαν πρωτοστατήσει στις προηγούμενες αποτυχημένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες συναρτούσε την επιτυχία μιας μελλοντικής μεταρρύθμισης με την κατάλληλη μόρφωση και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Μόνο έτσι, θεωρούσαν οι δημοτικιστές, ότι θα εξασφάλιζαν την απαραίτητη συναίνεση και συνεργασία των εκπαιδευτικών. Η συναίνεση αυτή αποτελούσε με τη σειρά της προϋπόθεση για το μετασηματισμό μιας μεταρρυθμιστικής νομοθεσίας σε εκπαιδευτική πράξη και την επιτυχία της γλωσσο-εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που οραματίζονταν οι δημοτικιστές. Ο ενοφθαλμισμός του διδακτικού σώματος

του Π. Θ. με (έστω και λίγους αλλά επιφανείς) δημοτικιστές ευνοούσε την προοπτική συναρμογής της λειτουργίας ενός τέτοιου τμήματος με τις ιδέες και τη σκοποθεσία των εκπαιδευτικών δημοτικιστών, όπως αυτή είχε εκφραστεί ήδη από το 1910 και ελάχιστα είχε μεταβληθεί στα χρόνια που ακολούθησαν (τουλάχιστον ως προς τη βασική επιδίωξη και όχι τους τρόπους επίτευξής της): "Είναι φανερό, πως άμα η πνευματική ή κοινωνική μεταρρύθμιση κερδίσει το σκολειό, εκέρδισε το παν. Το σκολειό είναι πάντα απεικόνισμα της ιδεολογίας που επικρατεί σε μια κοινωνία" (Εκπαιδευτικός Όμιλος 1912: 10). Η κατάκτηση του σχολείου λοιπόν θεωρείτο ότι περνά μέσα από την ενστάλαξη των βασικών θέσεων του δημοτικισμού και της μεταρρυθμιστικής ιδεολογίας στους εκπαιδευτικούς. Ένα νέο τμήμα ενός νέου πανεπιστημίου μπορούσε κάλλιστα να αντεπεξέλθει (σε περιορισμένη βέβαια έκταση) σε αυτή την ιδεολογική αποστολή. Και αυτό δεν φαίνεται να το αγνοούσαν οι δημοτικιστές που ενεπλάκησαν στον σχεδιασμό του νέου οργανισμού.

9 Βλ. Κυριακίδης 1958: 526. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Στύλων Π. Κυριακίδης ήταν ένας από τους 10 πρώτους εκλεγέντες τακτικούς καθηγητές του Π. Θ., αμέσως μετά την κατάργηση του δικτατορικού διατάγματος και την ψήφιση του Δ. της 21ης Σεπτεμβρίου του 1926 που επανέφερε τον Ν. 3341/1925 και ένας εκ των 5 μελών του πρυτανικού συμβουλίου που διόρισε το υπουργείο. Το, πολύτιμο για μας, αυτό λήμμα (που δημοσιεύεται στην Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια του Δρανδάκη- έκδοση του 1958) το γράφει το 1932 όπως μαρτυρούν οι σχετικές αναφορές στο τι προσδιορίζει ως "σήμερα".

10 Ο τελευταίος παραιτείται και αντικαθίσταται από τον Ι. Βογιατζίδα.

11 Οι έδρες του, που ιδρύονται με το Δ. της 2ας Απριλίου 1929 "Περί ορισμού εδρών Οικονομικών και Πολιτικών επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης" είναι 12 συνολικά (7 τακτικές και 5 έκτακτες) (βλ. Παπαπάνος 1970: 242). Ανάμεσα στους πρώτους καθηγητές του τμήματος, οι οποίοι εξελέγησαν από μια επιτροπή αποτελούμενη από τον "πανταχού παρόντα" Δ. Παπούλια και τους Α. Ανδρεάδη, Στ. Σεφεριάδη και Κυρ. Βαρβαρέσο, διακρίνουμε και σημαντικές προσωπικότητες που είχαν λαμπρή επιστημονική εξέλιξη, όπως τον Π. Βιζουκίδα και κυρίως τον Ξενοφώντα Ζολώτα.

12 Τον Αποστολάκη είχε αποκαλέσει ο βουλευτής Γ. Μπακόπουλος, μιλώντας στη Βουλή το 1928, "alter ego του κ. Δελμούζου" (βλ. και Ράπτης 1995: 31).

13 Αυτή η διάσταση σε επίπεδο ιδεολογίας, συνεχίστηκε, με αυξομειώσεις στην έντασή της για αρκετές δεκαετίες (βλ. Ρυγγιότακис 1991: GR 3).

14 "Δια το αίσχος αυτό διαμαρτυρούμεθα χωρίς βεβαίως να αναμένωμεν πριν

- πέση το αστικόν καθεστώς το πανεπιστήμιον να γίνη ο πνευματικός φάρος του λαού". (Ριζοσπάστης, φ. 15ης Οκτωβρίου 1924 όπως παρατίθεται στο Μαρκέτος 1989: 419).
- 15 Πρόκειται για πρωτοσέλιδο άρθρο που δημοσιεύτηκε στο Ριζοσπάστη (φ. της 16ης Οκτωβρίου 1926), 1 μήνα περίπου μετά την ανακοίνωση της λειτουργίας του πανεπιστημίου και 1 μήνα περίπου πριν την έναρξη των μαθημάτων στη Φιλοσοφική σχολή.
- 16 Όπως είδαμε σε προηγούμενο σημείο της εργασίας μας, ο Γόντικας είχε επιτεθεί με σφοδρότητα στην προοπτική ίδρυσης ενός νέου πανεπιστημίου και είχε πρωτοστατήσει στην ενορχηστρωμένη προσπάθεια ματαίωσης του σχετικού εγχειρήματος του Αλ. Παπαναστασίου.
- 17 Η έναρξη λειτουργίας αυτής της Σχολής είχε οριστεί με το Δ. της 6ης Οκτωβρίου 1927 "Περί προσαρτήσεως των Σχολών Ανωτάτης Δασολογικής και Γεωπονικής εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης".
- 18 Ειδικά για αυτές τις ανάγκες ιδρύεται Μορφωτικό τμήμα με σκοπό την "ειδικήν μόρφωσιν και τον παιδαγωγικόν καταρτισμόν" των εκπαιδευτικών, που διδάσκουν τα καλλιτεχνικά μαθήματα στα σχολεία Μ. Εκπαίδευσης. Οι λεπτομέρειες λειτουργίας του προβλέπεται να καθοριστούν με ειδικό διάταγμα.
- 19 Στην πρώτη περίπτωση η έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη ενός είδους αισθητικής αγωγής με αποδέκτες όχι πλέον κάποιους πεφωτισμένους ανθρώπους του πνεύματος και της τέχνης αλλά το ευρύτερο κοινό (κοινωνική και μορφωτική λειτουργία), ενώ στη δεύτερη η έμφαση δίνεται στην αύξηση της αποδοτικότητας του έλληνα γεωργού άρα και της ευρύτερης παραγωγικότητας της χώρας (στο μέτρο που η γεωργία παρέμενε η κύρια οικονομική ασχολία για τον ελληνικό πληθυσμό και "πλουτοπαραγωγική πηγή του έθνους"), δηλαδή στην ανάγκη σύνδεσης της Ανώτατης Εκπαίδευσης με τις ανάγκες της οικονομικής εξέλιξης.
- 20 Όλες δε οι υπόλοιπες λεπτομέρειες που αφορούν στη διοίκηση, στη φοίτηση, αλλά και στη διενέργεια των εξετάσεων στην ΑΣΚΤ, καθορίζονται με το Δ. της 23ης Ιουλίου 1931 (ΦΕΚ 242): "Περί Κυρώσεως αποσπάσματος του εσωτερικού κανονισμού της ανωτάτης σχολής καλών τεχνών", το οποίο εκδίδεται σε εκτέλεση του Ν. 4791/30.
- 21 Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι η Ανωτέρα Δασολογική Σχολή, εν αντιθέσει με την Ανωτέρα Γεωπονική Σχολή, δεν ανωτατοποιήθηκε τελικά.
- 22 Φόρτος που οφείλεται εν μέρει και στην έλλειψη στοιχειώδους ειδικέυσης.
- 23 Μέχρι το 1937, οπότε η Α.Σ.Γ.Α. μεταφέρεται και ενσωματώνεται στο

Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης (μέχρι και το 1943), αποφοίτησαν από τη Σχολή 346 γεωπόνοι, εκ των οποίων οι 127 υπηρετούσαν στο Υπουργείο Γεωργίας και οι 49 στην Αγροτική Τράπεζα (βλ. <http://www.spoudes.gr/gpa/intro/history.htm>).

24 Ήγουν το σημερινό οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπως μετονομάστηκε η ΑΣΟΕΕ με το Ν.Π. Δ. 377/1989.

25 Πηγή: Κιντής 1990: 48.

Διευκρινίσεις:

- Το Ακαδημαϊκό έτος 1920-21 (που είναι και το πρώτο έτος λειτουργίας της Σχολής) δεν υπάρχει καμιά φοιτήτρια, ενώ οι πρώτες 4 φοιτήτριες εισάγονται το επόμενο έτος.
- Οι αριθμοί των φοιτητών του πρώτου έτους δεν αντιστοιχούν απόλυτα στους αριθμούς των εισακτέων (αφού σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται και φοιτητές που επανέγγραφονται στο Α έτος).
- Τη δεκαετία του 1930-1940, ο αριθμός των πτυχιούχων της ΑΣΟΕΕ θα αυξηθεί σημαντικά φτάνοντας τους 1252 ενώ την προηγούμενη δεκαετία ήταν μόλις 378 (αύξηση 231%).

26 Αξίζει να σημειωθεί ότι οι διατάξεις οι οποίες προέβλεπαν τη δυνατότητα απονομής των προαναφερθέντων τεσσάρων εκ των πέντε πτυχίων (εξαιρουμένου του πτυχίου καθηγητή εμπορικών και οικονομικών μαθημάτων) δεν είχαν θεθεί σε εφαρμογή τρία χρόνια μετά την ψήφισή τους, όπως προκύπτει από σχετικές αναφορές οι οποίες γίνονται στο πλαίσιο της Συνεδρίασης του ΑΕΣ στις 15 Οκτωβρίου του 1931 με θέμα "Σχολεία Εμπορικής Παιδείας" (βλ. και ΑΕΣ 1931: 248).

27 Πράγμα που αποτελεί ίδιον μεταρρυθμίσεων που επισυμβαίνουν εν μέσω οικονομικών ανακατατάξεων (βλ. και Shields 1992: 34).

28 Η οποία υλοποιείται το 1935 με τη θεσμική αντικατάσταση στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας του Διευθυντή από τον Πρύτανη. Άλλωστε "έκτοτε η όλη οργάνωση και λειτουργία του ιδρύματος διέπεται από το Ν. 5343/32" (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών χ.χ.ε.: 31).

29 Όπως δημοσιεύεται στο υπ' αριθμόν 4 φυλλάδιο που κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 1930 η Εκπαιδευτική Αναγέννησις. Στο ίδιο φυλλάδιο συγκεκριμενοποιούνται αυτές οι επιδιώξεις και σχηματοποιούνται σε συγκεκριμένα μέτρα που αφορούν κυρίως στην οργάνωση και λειτουργία 3 σχολών. Οι σχολές αυτές είναι

- η "Ελευθέρα Σχολή Πολιτικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών",

στην οποία έχουν δικαίωμα φοίτησης οι κατέχοντες απολυτήριο γυμνασίου που επιθυμούν να εργαστούν σε δημόσιες υπηρεσίες ή να σταδιοδρομήσουν "εις την δημοσιογραφίαν και τον εν γένει πολιτικόν βίον",

- η βραδυνή Σχολή έχει το πρόγραμμα της πρώτης και απευθύνεται σε ήδη εργαζόμενους (κυρίως δημοσίους υπαλλήλους) αλλά και ήδη φοιτητές κάποιου Ανώτατου Ιδρύματος,

- το Λαϊκό Πανεπιστήμιο το οποίο προβλέπεται να λειτουργεί βράδυ παρέχοντας τη δυνατότητα στο λαό να μαθαίνει τα δικαιώματα και τα καθήκοντα του. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα αν και εντελώς σχηματική εκδοχή συγκροτημένης πολιτικής αγωγής και κοινωνικοποίησης η οποία εγκαινιάζεται με τη μορφή κυριακάτικων διαλέξεων. Ανάμεσα σε αυτές τις διαλέξεις περιλαμβάνονται Στοιχεία Συνταγματικού και Διοικητικού Δικαίου, τα καθήκοντα του Πολίτου, στοιχεία Ιστορίας και Πολιτικής Γεωγραφίας, αλλά και μαθήματα όπως "Οι Έλληνες και οι εχθροί των", "Τα φυλετικά ελαττώματα των Ελλήνων και η κοινωνική διάπλασις", αλλά και "Μαθήματα Σοσιαλισμού". (βλ. Παπαπάνος 1970: 251 και 253-254).

30 Ανάμεσα στους καθηγητές τους οποίους προσφωνεί ο Παπανδρέου βρίσκονται καθηγητές

- του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπως ο Κ. Βαρβαρέσος, Κ. Άμαντος και Α. Σβώλος
- του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπως ο Ι. Σπυρόπουλος,
- του ΕΜΠ, και συγκεκριμένα ο Δ. Λαμπαδάριος
- της ΑΣΟΕΕ και συγκεκριμένα ο Δ. Καλιτσουνάκης, αλλά και
- δυο υφηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών που αργότερα θα αποτελούσαν εμβληματικές φυσιογνωμίες στο πεδίο των ελληνικών θεωρητικών επιστημών (Κωνσταντίνος Τσάτσος και Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος).
- Τέλος παρευρίσκονται και στελέχη του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου κι ένας Διευθυντής Υπουργείου (ο Π. Σκουριώτης του Δικαιοσύνης, συγκεκριμένα).

31 Η ανωτατοποίηση λαμβάνει χώρα επίσημα το 1937.

32 Ενδεικτικό αυτών των νέων (για την ανώτατη εκπαίδευση) δεδομένων που εν πολλοίς προσδιορίζουν το κλίμα και τις συνθήκες μέσα στις οποίες επιτελείται η μορφωτική δραστηριότητα είναι το ότι τα θέματα και τα αντικείμενα ενδιαφέροντος συζητούνται ανοικτά και αναπτύσσονται οι ανάλογες διανοητικές πρακτικές. Χαρακτηριστική είναι η σειρά συζητήσεων που διεξάγονται στην ΠΑΣΠΕ το Μάιο του 1932 με το επίκαιρο για την

εποχή, λόγω των διεθνών εξελίξεων, θέμα "Περί κοινοβουλευτισμού και δικτατορίας" (βλ. αναλυτικότερα Κύρτσης 1996: 138). Όλα αυτά είναι χαρακτηριστικά που όχι απλά διαφοροποιούν την ΠΑΣΠΕ από τις υπόλοιπες Ανώτατες Σχολές, αλλά και αποτελούν υποστατικές κατηγορίες για τη λειτουργία της περισσότερο ως Εργαστηρίου Λόγου και μορφοποίησης της κίνησης των ιδεών, παρά ως ένα τυπικό ακαδημαϊκό ίδρυμα.

- 33 Η γλώσσα παρά τη συχνή της αντιστοιχία με δομές και συμβάντα, στην περίπτωση των Ελλήνων διανοουμένων του Μεσοπολέμου φαίνεται πως αντιστοιχούσε στη "λογική των ιεραρχικών διακρίσεων που επιτρέπουν την ανάδειξη των μεσοπολεμικών διανοουμένων σε ιδιότυπη ομάδα με ευρύτερα κοινωνικά αποδεκτή πολιτική και πολιτιστική σημασία.....Γι' αυτό άλλωστε δεν μπορούμε να μιλάμε για κάποια ελληνική κοινωνιολογία που προέρχεται από τη σύνθεση θεωρίας, μεθοδολογίας και πραγματολογίας που επεξεργάζονται εικόνες μιας συγκεκριμένης κοινωνίας" (βλ. Κύρτσης 1996: 122).
- 34 Προϊόν μετεξέλιξης της "Κοινωνιολογικής Εταιρείας" του Αλέξανδρου Παπαναστασίου (που ιδρύθηκε το 1908). Η ίδρυση της Εταιρείας εντοπίζεται στο 1916.
- 35 Σε αυτό συμβάλλει και η συμμετοχή σε αυτή νέων μελών που δεν ανήκουν πάντα στον κύκλο του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Χαρακτηριστική η περίπτωση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ο οποίος γίνεται μέλος της Εταιρείας το 1925 μετά από πρόταση των Αριστοτέλη Σίδηρη και Αλεξάνδρου Παπαναστασίου. Βέβαια η εταιρεία δεν αρκείται μόνο στην προώθηση ενός νέου Λόγου και των συμπλευσών διανοητικών πρακτικών. Η πολιτική φύση της μητρικής κοινωνιολογικής Εταιρείας, προσδιορίζει και μέρος των δραστηριοτήτων αυτής της πιο διανοομενίστικης κίνησης. Η συνεργασία των νεώτερων μελών της εταιρείας με μέλη της δημοσιούπαλληλικής ελίτ κατά τη δεκαετία του 1910 και της ακαδημαϊκής ελίτ μετά το 1922 (όπως οι Σβώλος και Βαρβαρέσος) αλλά και η άμεση συμμετοχή μελών στην οικουμενική κυβέρνηση των ετών 1926-1927 και η συνεργασία τους με την τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου "ενισχύουν τις τάσεις αφομοίωσης με το βενιζελισμό" (βλ. και Κύρτσης 1996: 144). Αναπόφευκτα λοιπόν περιορίζουν την αυτονομία της ίδιας της Εταιρείας και την ανεξαρτησία της σκέψης των μελών της. Από την άλλη όμως ενισχύουν τη δύναμη της. Η σύνδεση επιστήμης και πολιτικής στην ελληνική ακαδημαϊκή και διανοητική πραγματικότητα και η συχνή κυριαρχία του πολιτικού στοιχείου με τη σύγχρονη μετατόπιση του ακαδημαϊκού ήθους διακρίνεται από μια ιστορική συνέχεια (βλ. και Μουζέλης 1997: 113- 126). Στην περίπτωσή μας μάλλον

πρόκειται για την επιλογή ενός αναπόφευκτου. Η δημιουργία μιας στρατηγικής σχέσης μεταξύ των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής αποτελούσε ανέκαθεν ορθολογικό ενέργημα της Εταιρείας των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Επιδιώκοντας την προβολή των θέσεών τους αλλά και την ανάδειξη των επιστημών που θεράπευαν, τα μέλη της φρόντισαν να μην απαξιώσουν την "αποστολή" τους αυτή ενδίδοντας σε μικροπολιτικές πρακτικές. Δεν απέφυγαν όμως την άμεση εμπλοκή τους στο πολιτικό παιχνίδι, προϊόν της (συχνά εσκεμμένης) σύγχυσης μεταξύ της εκπλήρωσης του χρέους προς τις αξίες, τον πολιτισμό και τη σκέψη και της ιδεολογικής-πολιτικής ηγεμονίας. Η επιστήμη σαφώς αναδεικνύει κάποια πραγματολογικά δεδομένα τα οποία ενέχουν μια κανονιστική διάσταση που επιβάλλει συγκεκριμένες δεσμεύσεις καταδεικνύοντας και τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ νοολογικών συλλήψεων και διανοητικών πρακτικών από τη μια και ιδεολογικού Λόγου και πολιτικής τακτικής από την άλλη. Η υπέρβαση ή το θόλωμα αυτών των ορίων ευνοεί τον συσχετισμό τους. Η παρουσία του Βενιζέλου στην επίσημη έναρξη λειτουργίας της ΑΣΠΕ (στην οποία διδάσκουν μέλη και συνεργάτες της εταιρείας) και τα ενθουσιώδη λόγια του αποτελούν μαρτυρία ενός τέτοιου κυοφορούμενου συσχετισμού. Συγχρόνως όμως καταδεικνύουν και το κύρος που ο συσχετισμός αυτός απέφερε στις δραστηριότητες και πρωτοβουλίες των μελών και συνεργατών της Εταιρείας. Το τίμημα σε αυτές τις περιπτώσεις (όπως συμβαίνει συχνά με τους διανοούμενους) είναι δεδομένο. Ο μετασχηματισμός του λόγου της σκέψης αλλά και του ύφους του Κανελλόπουλου μετά την ίδρυση του κόμματός του το 1935 αποτελεί ένα μόνο συμβολικό παράδειγμα.

36 Στο έργο της ανάδειξης των επιστημών αυτών συνετέλεσε κατά την δεκαετία του 1910 η ύπαρξη των κοινωνιολόγων του Παπαναστασίου αλλά και η ίδρυση από αυτούς της Κοινωνιολογικής Εταιρείας το 1908, όπως φυσικά και η ανάδειξη του μαρξιστικού θεωρητικού ρεύματος στους κύκλους των "προοδευτικών" διανοούμενων. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο του Αρχείου συμπληρώνει το "Αρχεόν Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών" που εκδίδει το 1929 η ομάδα των διανοούμενων και πανεπιστημιακών που αυτονομήθηκαν από την Εταιρεία. Σημαντικές προσωπικότητες που συμμετέχουν σε αυτή την έκδοση είναι οι Κανελλόπουλος, Τσάτσος και Θεοδωρακόπουλος.

37 Έστω κι αν η προσοχή του Γληνού και των συνεργατών του είναι στραμμένη κυρίως σε γενικά ζητήματα αναγωγής των εννοιών που προέρχονται από τη διαπλοκή κοινωνικού προβληματισμού και επιστήμης σε θεωρητικές κατηγορίες και παραδόσεις (βλ. και Κύρτσης 1996: 128-129). Ούτως ή άλλως στις σελίδες της Αναγέννησης έλαβε χώρα η πιο γνωστή θεωρητική συζήτηση

- για το πρόβλημα της κοινωνικής εννομίας, την οποία άνοιξε ο Νίκος Καζαντζάκης (βλ. Papadakis 1998: 47- 51). Αυτή η συζήτηση πέραν των επιπτώσεων στη διαμόρφωση της εν λόγω προβληματικής αποτέλεσε και την καταστατική πράξη κατάργησης του μονοπωλίου της καθαρεύουσας στη σφαίρα του επιστημονικού λόγου. (βλ. σχετικά Νούτσος 1993: 172-178).
- 38 Στη "Νέα Πολιτική" πρωτοεμφανίζεται ο Π. Κανελλόπουλος με κοινωνιολογικά σημειώματα.
- 39 Ακαδημαϊκή δράση των υφηγητών της Νομικής Α. Σβώλου και Δ. Καλιτσουνάκη στη Νομική του Π.Α. και εκλογή του πρώτου στην έδρα του συνταγματικού δικαίου της Νομικής Σχολής του Π. Α. και του δεύτερου στην έδρα της πολιτικής οικονομίας στην ΑΣΟΕΕ, υφηγεσία των Κανελλόπουλου και Βεζανή και εκλογή του πρώτου στο Π.Α. (με τη συνακόλουθη γερμανικού κοινωνιολογικού παραδείγματος στις νομικές σπουδές, διορισμός του Καθηγητή Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Ζυρίχης και οπαδού της λεγόμενης οργανικής ή βιολογικής κοινωνιολογίας Αμβροτέλη Ελευθερόπουλο στο Π. Θ. κ.λπ. (βλ. αναλυτικότερα Κύρτσης 1996: 173 και Πάσχος 1991: 247).
- 40 Κοινός τόπος της σκέψης των Κανελλόπουλου και Λεμπέση είναι η θέση τους απέναντι στον εθνικισμό. Εντοπίζουν την παραγωγή των αξιών στα τμήματα εκείνα της κοινωνίας που κατέχουν ένα αυξημένο μορφωτικό κεφάλαιο που τους επιτρέπει να παρακολουθούν την παγκόσμια πνευματική κίνηση και όχι στο αυθόρμητο λαϊκό πνεύμα. Είναι δηλαδή αντίθετοι με τις διακηρύξεις του κυρίαρχου (και εμπλουτισμένου με λαογραφικά στοιχεία) νέο-ρομαντικού εθνικιστικού λόγου, του οποίου εμβληματική φυσιογνωμία είχε αποτελέσει μέχρι και το θάνατο του ο Ίωνας Δραγούμης. Η διαφοροποίησή τους αυτή ενέχει σοβαρές προεκτάσεις και στις πολιτικές τους θέσεις. Η πρόοδος της Ελλάδας φαίνεται, πάντα κατά τους Λεμπέση και Κανελλόπουλο, να είναι σε ευθεία συνάρτηση με την άνοδο στην εξουσία των Ελλήνων εκφραστών του παγκόσμιου ανανεωτικού πνεύματος (βλ. και Κύρτσης 1996: 130).
- 41 Είναι χαρακτηριστικό ότι το Εμπορικό Επιμελητήριο όχι μόνο δεν συμμετείχε στην ίδρυση της Σχολής αλλά την αντιμετώπισε αρνητικά (βλ. και Μαρκέτος 1989: 401).
- 42 Ας μην ξεχνάμε ότι ο βενιζελισμός αντιλαμβανόταν τον εκσυγχρονιστικό του ρόλο ως συνδυασμό της υποστήριξης της ολοκλήρωσης του κεφαλαιοκρατικού χαρακτήρα της αγοράς με τον ενοφθαλμισμό του παραδοσιακού κρατισμού με στοιχεία σύγχρονου παρεμβατικού κρατισμού (βλ. Παπαδάκης 2001: 609).

Βιβλιογραφία

- Adorno T. & Horkheimer M. (1987), Κοινωνιολογία. Εισαγωγικά Δοκίμια (Αθήνα, μτφ. Δ. Γράβαρης, Κριτική).
- Bourdieu & Boltanski (1981), "The educational system and the economy: Titles and Jobs", in CH. C. LEMMERT (ed.), *French sociology. Rupture and renewal Since 1968* (New York, Columbia University Press, pg. 141-151).
- Bourdieu, P. & Passeron J. C. (1993), Οι κληρονόμοι. Οι φοιτητές και η κουλτούρα τους (Αθήνα, μτφ. Ν. Παναγιωτόπουλος & Μ. Βιδάλη, Ινστιτούτο του Βιβλίου- Μ. Καρδαμίτσα).
- Bourdieu, P. (1977), "Formal Qualifications and Occupational Hierarchies: the relationship Between the Production system and the Reproduction system", in *Reorganizing Education, Sage Annual Review: Social and educational Change*, no 1, pg. 61-69.
- Bourdieu, P. (1996), *The state of nobility. Elite schools in the field of power* (Cambridge, Polity Press).
- CRE- ERT (1995), *Report on European Education, Moving Towards a Learning Society* (Brussels, CRE- ERT).
- Davies, S. (1999), "From moral duty to cultural rights: A case study of political framing in education", in *Sociology of Education*, 72 (1), 1999, pg. 1-21.
- EUROPEAN COMMISSION (1996), *Socrates. European pilot project for evaluating quality in higher education. European report* (Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities).
- EURYDICE (2000), *Two decades of reform in higher education in Europe: 1980 Onwards* (Brussels, Eurydice Studies).
- Levin, B. (2001), "Conceptualizing the Process of Education Reform From An International Perspective", in (on- line) *Educational Policy Analysis Archives*, 9 (4), April 2001.
- Nicolaou, N. (1974), *The growth and development of Sociology in Greece* (Boston).
- Papadakis, N. (1998), "Nikos Kazantzakis et la reforme linguistique et e'ducative pendant l' entre-deux-guerres", in *Le Regard Cretois*, no. 17, σσ. 45- 51.
- Papadakis, N. (2002), "Towards the second chance University?", in *Facultiet Universitatis Katholiques de Mons (FUCAM/ GReSAS), Conference a "Du droit a l' enseignement universitaire pour tous a l' obligation de la formation professionnelle tout au long de la vie"* (Mons, 30- 31 Oct.

- 2002).
- Pyrgiotakis, J. (1991), "The System of higher education in Greece", in EUROMECUM, European Higher education and research institutions, (Stuttgart, EUROMECUM).
- Shields, R. (1992), *Lifestyle shopping: The subject of Consumption*, (London, Routledge).
- Archer, M.S. (1985), "Educational Politics: A model for their analysis", in I. MCNAY - J. OZGA (eds), *Policy Making in Education* (Oxford, Pergammon Press, pg. 39-64).
- Αλιβιζάτος, Ν. Ι. (1988), "Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο συνταγματικός εκσυγχρονισμός της χώρας", στο Χ. Χ. ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ - Γ. Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* (Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 33-43).
- ΑΝΩΤΑΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ (1931), *Πρακτικά συνεδριάσεων 5-24 Οκτωβρίου 1931* (Αθήνα, χ. ε.).
- Γληνός, Δ. (1921), *Γυναικείος Ανθρωπισμός* (Αθήνα, χ. ε.).
- Δημαράς, Α. (1973), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τομ. Β' (Αθήνα, Ερμής).
- Δημαράς, Α. (1984), "Ανώτατη και γενική εκπαίδευση: μεταρρυθμιστικοί συσχετισμοί", στο *Δελτίο της Εταιρείας σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Αθήνα, σσ. 137-139.
- ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ (1912), "Προλεγόμενα στον τόμο Β' του Δελτίου", στο *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τομ. Β', α. Α', 1912, σ. 10.
- Ηλιού, Φ. (1983), "Εισαγωγικό σημείωμα", στο Δ. ΓΛΗΝΟΣ, *Άπαντα*, τομ. Α, (Αθήνα, επιμ. Φ. Ηλιού).
- Θεοδωρίδης, Χ. (1923-24), "Πανεπιστήμιο", στο *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τομ. II, Αθήνα.
- Κακούρος, Ε. (1931), "Εισήγηση για την γεωργική εκπαίδευση στα πλαίσια της Δ Συνεδρίας του ΑΕΣ (8 Οκτωβρίου 1931)", στο ΑΝΩΤΑΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ, *Πρακτικά συνεδριάσεων 5-24 Οκτωβρίου 1931*, (Αθήνα, χ. ε., σσ. 112-113).
- Καλογερόπουλος - Στρατής, Γ. (1991), "Αναδρομή στην Πορεία του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Ομιλία στα πλαίσια της "Εκδήλωσης προς τιμή των πτυχιούχων του Ιδρύματος" (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 22 Απριλίου 1991), στο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, *Επετηρίδα και Επετειακές Εκδηλώσεις 1990-91*, (Αθήνα, Ο. Π. Α., χ.χ.ε., σ. 205).
- Καφαντάρης, Γ. (1919), "Εισαγωγική έκθεση", στην *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 4η, 24-11-1919.
- Κιντής, Α. (1980), *Η Ανώτατη παιδεία στην Ελλάδα: Ανατομία. Σκέψεις για την*

- αναδόμηση της (Αθήνα, Gutenberg).
- Κυριακίδης, Π. (1958), "Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης", λήμμα στο Ι. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ (επιμ.), *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 10 (Αθήνα, Φοίνιξ, σσ. 525-527).
- Κυρτσής, Α. Α. (1988), "Ο Αλ. Παπαναστασίου και οι θεωρίες κοινωνικής μεταρρύθμισης των αρχών του 20ου αιώνα", στα *Ιστορικά*, τευχ. 9, σσ. 339-352.
- Κυρτσής, Α. Α. (1996), *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό Μεσοπόλεμο* (Αθήνα, Νήσος).
- Λυμπερόπουλος, Ι. Σ. (1925), *Η εκπαιδευτική πολιτική της πρώτης δημοκρατικής κυβερνήσεως* (Εν Αθήναις, χ. ε.).
- Μαρκέτος, Σ. (1989), "Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Κριτική στο πανεπιστήμιο της Αθήνας", στο ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ, *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές* τομ. Β' (Αθήνα, Γ. Γ. Ν. Γ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, σσ. 397-420).
- Μουζέλης, Ν. (1980), "Οικονομία και Κράτος την εποχή του Βενιζέλου", στο Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ - Ο. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του* (Αθήνα, Φιλιππότης, σσ. 3-19).
- Μουζέλης, Ν. (1991), "Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας: η περίπτωση της Ελλάδας", στο Γ. Β. ΔΕΡΤΙΑΝΗΣ - Κ. ΚΩΣΤΗΣ, *Θέματα νεοελληνικής ιστορίας. 18ος - 20ος αιώνας* (Αθήνα- Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ. 227- 250).
- Μουζέλης, Ν. (1992), *Μεταμαρξιστικές προοπτικές. Για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία* (Αθήνα, μτφ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο).
- Μουζέλης, Ν. (1997), "Η ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα: κράτος, αγορά, κοινωνία των πολιτών", στο *Ίνδικτος*, τευχ. 7- 8, Χειμώνας- καλοκαίρι 1997, σσ. 113-126.
- Νούτσος, Π. (1993), *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα. Από το 1875 έως το 1974*, τομ. Γ' : Η εδραίωση του "μαρξισμού-λενινισμού" και οι αποκλίνουσες ή οι ετερογενείς επεξεργασίες. (1926-1955) (Αθήνα, Γνώση).
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, *Επετηρίδα και Επετειακές Εκδηλώσεις 1990- 91* (Αθήνα, Ο. Π. Α., χ.χ.ε).
- ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (1930), *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής των Νομικών* (Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).
- Παπαδάκης, Ν. (1998), "Χάριν του Κράτους και υπέρ του Λαού": Ελληνική εκπαιδευτική Πολιτική και Ανώτατη εκπαίδευση: Η περίπτωση της Μεταρρύθμισης του '29, *Μεταπτυχιακή Εργασία -master - (Ρέθυμνο,*

Πανεπιστήμιο Κρήτης).

- Παπαδάκης, Ν. (2000), "Ελληνική Εκπαιδευτική πολιτική και Ανώτατη Εκπαίδευση", στο Πανεπιστήμιο, τευχ. 1, σσ. 95- 103.
- Παπαδάκης, Ν. (2001), Κράτος, Πανεπιστήμιο και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, Διδακτορική Διατριβή (Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Παπαναστασίου, Αλ. (1957), Μελέτες- Λόγοι- Άρθρα (Αθήναι, επ. Ξ. Λευκοπαρίδη, χ. ε.).
- Παπανδρέου, Γ. (1930), "Αγόρευση στη Βουλή για την εκπαιδευτική πολιτική της Κυβέρνησης- Ιανουάριος 1930", όπως παρατίθεται στο Σ. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Γεώργιος Παπανδρέου. 1888- 1968. Ο πολιτικός της παιδείας, τομ. Α΄, (Αθήνα, Gutenberg, 1997, σσ. 184-193).
- Παπανδρέου, Γ. (1931), "Αγόρευση στα πλαίσια της συζήτησης εντός Ημερησίας Διατάξεως για τον κλειστό αριθμό εισακτέων στη Βουλή", στο ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Πρακτικά (Συνεδρίασις Η΄, 26ης Νοεμβρίου 1931).
- Παπανδρέου, Γ. (1954), Το πρόγραμμα του Κόμματος Φιλελευθέρων - Πρακτικά ομώνυμου Συνεδρίου στην Αθήνα 24-27 Ιουνίου του 1954 (Αθήναι, χ. ε.).
- Παπαπάνος, Κ. (1970), Χρονικό-ιστορία της Ανωτάτης μας εκπαιδευσεως (Αθήνα, έκδ. Αμερικάνικου Κολλεγίου Θηλέων Αθηνών. Pierce College).
- Παπαστάθης, Χ. (1987), "Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η Θεσσαλονίκη", στο Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ- Γ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ- Π. ΠΕΤΡΙΔΗΣ (επιμ.), Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, Ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο, (Αθήνα).
- Πάσχος, Γ. (1991), Κράτος Δικαίαι και Πολιτική. Πολιτειολογικές Θεωρίες 1900-1940 (Αθήνα, Πολίτης).
- Πυργιωτάκης, Ι. & Παπαδάκης, Ν. (2000), "Ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή και το ελληνικό Πανεπιστήμιο", στο Σ. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ (επιμ.), Ιστορικό-Συγκριτικές Προσεγγίσεις (Αθήνα, Gutenberg, σσ. 97- 120).
- Πυργιωτάκης, Ι. (2001), "Φως εξ Ανατολών: Ο μαθηματικός Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή και το ελληνικό Πανεπιστήμιο της Σμύρνης", στο Ι. ΠΥΡΓΙΩΤΑΚΗΣ, επιμ. Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Εκπαίδευση και Κοινωνία στην Ελλάδα (Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σσ. 307- 335).
- Ράπτης, Π. Γ. (1995), "Η ίδρυση του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1924-1926). Οι εκπαιδευτικές, πολιτικές και κοινωνικές συντεταγμένες του ζητήματος", στο Ανοιχτό σχολείο, τευχ. 55, Νοέμβριος -Δεκέμβριος 1995.
- Τερζής, Ν. (1986), "Ο ρόλος της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών", στο Φιλολόγος, τ. 46, σσ. 176-193.
- Τουρνάκης, Ι. (1928), Εισαγωγή στην Επετηρίδα της ΑΣΟΕΕ (Αθήνα, χ. ε.).
- ΥΠΕΠΘ (2002), Εθνικό χωροταξικό σχέδιο ανάπτυξης της ελληνικής Ανώτατης

- Εκπαίδευσης (Αθήνα, ΥΠΕΠΘ, Ιούνιος 2002).
- ΥΠΕΠΘ/ΟΜΑΔΑΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΚΑΙ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (2002), Πλαίσιο αρχών και προϋποθέσεων για τη δημιουργία νέων σχολών και τμημάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης σε υπάρχουσες ή σε νέες γεωγραφικές έδρες. Εισηγήση προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/ Δεύτερο ενδιάμεσο πόρισμα, (Αθήνα ΥΠΕΠΘ/ ΟΣΧΣ, Μάιος 2002).
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ (1929), "Γενική εισηγητική Έκθεση και εκπαιδευτικά νομοσχέδια κατατεθέντα εις την Βουλήν κατά την συνεδρίαν της 2ας Απριλίου 1929 υπό του Υπουργού της Παιδείας Κ. Β. Γόντικα, Αθήνα 1929", στο Σ. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, τομ. Α': Μεταρρυθμιστικές Προσπάθειες 1913-1929 (Αθήνα, Gutenberg, 1994).
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ (1930), "Εισηγητική Έκθεση επί του Σχεδίου Νόμου "Περί οργανώσεως της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών"", όπως παρατίθεται στο Χ. ΛΕΦΑΣ (επιμ), Το νομοθετικόν έργον του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων: 1930-1932, τομ. ΙΙ: Παιδεία (Αθήνα, εκδ. Δημητράκου, 1932, σσ. 259-262).
- Χαραλάμπης, Δ. (1989), Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα (Αθήνα, Εξάντας).
- Χατζηγιαννάκης, Κ. Γ. (1984), Η Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών επιστημών. Η εξελικτική πορεία της και οι μελλοντικές προοπτικές της (Αθήνα, ΠΑΣΠΕ).